

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчально-науковий інститут № 3

Кафедра психології, соціології та педагогіки

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

з навчальної дисципліни **«ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ»**
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 «Психологія» (психолог ювенальної превенції)

Вінниця 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від № 14.08.2024 року № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою ННІ № 3
Протокол від 09.08.2024 року № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 року № 7

Розглянуто на засіданні кафедри психології, соціології та педагогіки
(протокол від 08.07.2024 року № 13)

Розробник:

Професор кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент – Доценко В.В.

Рецензенти:

Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних
наук, доцент – Ларіонов С.О.

Професор кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС,
доктор психологічних наук, професор – Мілорадова Н.Е.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 5							
Тема № 1 Проблема девіантної поведінки на сучасному етапі розвитку наукового знання	8	2	2	-	-	4	екзамен
Тема № 2 Детермінація девіантної поведінки	10	2	2	-	-	6	
Тема № 3. Психофізіологічні фактори девіантної поведінки дітей	10	2	2	-	-	6	
Тема № 4. Дисгармонійний психічний розвиток дитини як фактор девіантної поведінки	12	4	2	-	-	6	
Тема № 5. Вікові та гендерні особливості девіантної поведінки	14	4	4	-	-	6	
Тема № 6. Агресивна поведінка	10	2	2	-	-	6	
Тема № 7. Делінкветна поведінка	10	2	2	-	-	6	
Тема № 8. Залежна поведінка	16	4	4	2	-	6	
Тема № 9. Суїцидальна поведінка	14	4	2	2	-	6	
Тема № 10. Соціально-психологічний вплив на девіантну поведінку особистості	16	4	2	2	-	8	
Всього:	120	30	24	6	-	60	

2. Методичні вказівки до семінарських та практичних занять

Тема № 1: Проблема девіантної поведінки на сучасному етапі розвитку наукового знання

Семінарське заняття: Проблема девіантної поведінки на сучасному етапі розвитку наукового знання

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про девіантну поведінку людини та її види; сформулювати розуміння поняття соціальної норми та механізми її регуляції; ознаки і приклади девіантної поведінки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Порівняльна характеристика понять «поведінка» «девіантна поведінка» і «патологічна поведінка» людини?
2. Ознаки девіантної поведінки.
3. Розкрийте зміст понять: «девіація», «поведінка, що відхиляється від норми», «соціальне відхилення», «асоціальна поведінка», «антисоціальна поведінка», «аутодеструктивна поведінка», «дезадаптація», «десоціалізація».
4. Соціальна норма, її види, властивості й способи формування?
5. Приведіть сучасні приклади негативних, нейтральних і позитивних соціальних відхилень.

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання семінарського заняття потрібно вказати на особливості поведінки, що відхиляється від соціальних норм, а саме на те, що вона розглядається в межах медичної норми. Девіантна поведінка не повинна ототожнюватися із психічними захворюваннями або патологічними станами, хоча й може сполучатися з останніми. У випадку психічного розладу має місце патологічна поведінка психічно хворої людини. Патологічна поведінка відхиляється від медичних норм, вимагає першорядного медичного втручання й вивчається психіатрією як, наприклад, девіантна поведінка психічно хворих.

У той же час, за певних умов, девіантна поведінка може переходити в патологічні форми. Наприклад, залежна поведінка може перерости в системне захворювання – алкоголізм, наркоманію. Таким чином, особистість із поведінкою, що відхиляється від соціальних норм, може займати будь-яке місце на психопатологічній осі «здоров'я – передхвороба – хвороба».

Таким чином, девіантною є поведінка, що відхиляється від установлених суспільством норм і стандартів, будь то норми психічного здоров'я, права, культури, моралі (В.В. Ковальов, І.С. Кон, В.Г. Степанов, Д.І. Фельдштейн та ін.), а також поведінка, що не задовольняє соціальним очікуванням даного суспільства в конкретний період часу (Н. Смелзер, Т. Шибутані).

Даючи відповідь на друге питання семінарського заняття необхідно розкрити ознаки девіантної поведінки згрупувавши їх у три підходи, а саме:

- педагогічний підхід: девіантна поведінка розглядається як відхилення від прийнятих у даному соціальному середовищі, найближчому оточенні та колективі соціально-моральних норм і культурних цінностей, порушення

процесу засвоєння й відтворення норм і цінностей, а також саморозвитку й самореалізації в тому суспільстві, до якого людина належить.

- медичний підхід: відхилення від прийнятих у даному суспільстві норм міжособистісних взаємин (дій, учинків, висловлень), вчинених як у рамках психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології, особливо прикордонного рівня.

- психологічний підхід: відхилення від соціально-психологічних і моральних норм, представлене або як помилковий антигромадський зразок вирішення конфлікту, що проявляється в порушенні суспільно прийнятих норм, або в збитку, нанесеному оточуючому суспільному благополуччю і собі. У якості додаткових ознак виділяються труднощі корекції поведінки й особлива необхідність в індивідуальному підході.

Дайте відповідь на питання: Що з перерахованого далі, на Ваш погляд, є поведінкою, що відхиляється від норми: паління тютюну, убивство, подружня зрада, вживання героїну, суїцидальна спроба, неправда, фізичне покарання дитини, гомосексуальні відносини, надмірне захоплення мексиканськими серіалами, гра в карти на гроші, прогул шкільного уроку без поважної причини, збройний грабіж, хакерство, податися до секти, голодувати з метою корекції фігури, брутальність.

Відповідь на третє питання – це запис визначень понять у конспект під час самостійної роботи та їх визначення і порівняльна характеристика на семінарському занятті.

У відповіді на четверте питання необхідно зазначити, що в цілому поняття норми є досить дискусійним. У перекладі з латинської мови «норма» – правило, зразок. Специфічною особливістю соціальних норм є те, що вони регулюють сферу взаємодії людей.

Здобувачі повинні розуміти, що соціальна норма – сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільність (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регуляції діяльності й відносин.

Приклади негативних соціальних відхилень: графіті як хуліганська дія, торгівля людьми, хакерство, вандалізм тощо.

Відповідаючи на п'яте питання здобувачі наводять приклади різних видів соціальних відхилень, наприклад:

- негативні соціальні відхилення: алкоголізм, наркоманія, вчинення злочинів тощо;

- нейтральні соціальні відхилення: пластична хірургія, татуаж, пірсінг, інтернет залежність, «паранойя здоров'я» тощо;

- позитивні соціальні відхилення: шарж, пародія, трудоголізм тощо.

Теми рефератів:

1. Роботи провідних психологів в аспекті проблем поведінки, що відхиляється від норми.

2. Патологічна поведінка і девіації (порівняльна характеристика).

3. Деадаптація особистості

4. Соціальна норма і норма в психології

5. Соціальні відхилення

6. Медичні класифікації поведінкових відхилень
7. Психологічні кваліфікації поведінкових відхилень
8. Маргінальна поведінка особистості

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2018. 440 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В. Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
4. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

Тема № 2: Детермінація девіантної поведінки

Семінарське заняття: Детермінація девіантної поведінки

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про фактори, що детермінують девіантну поведінку; сформувати вміння виділяти фактори девіантної поведінки, що дозволить вчасно розпізнати найбільш уразливі сфери особистості, які можуть виступати одночасно й причинами й стабілізаторами проблемної поведінки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Характер взаємодії соціальних і біологічних факторів девіантної поведінки особистості.
2. Поясніть девіантну поведінку з погляду екзистенціально-гуманістичного підходу.
3. Психодинамічні механізми девіантної поведінки
4. Основні механізми формування девіантної поведінки відповідно до теорії соціального навчання.
5. Загальна характеристика копінгів, копінг-стратегій й копінг-ресурсів?

Методичні вказівки

В першому питанні семінарського заняття необхідно зазначити, що основні соціологічні теорії не пояснюють, чому в тих самих соціальних умовах різні люди демонструють принципово різну поведінку. Наприклад, далеко не всі представники найбільш вразливих шарів проявляють делінквентність і навпаки. Слід визнати, що соціальні умови дійсно визначають характер соціальних девіацій. Але їх виявляється явно недостатньо для пояснення причин і механізмів девіантної поведінки конкретної особистості.

Біологічні передумови включають: спадково-генетичні особливості, уроджені властивості індивіда (придбані під час внутрішньоутробного розвитку й пологів), імпринтинг (закарбування на ранніх етапах онтогенезу). Біологічний фактор регулює наступні характеристики індивідуального буття: індивідуальна

своєрідність процесу онтогенезу (у тому числі темпи дозрівання/старіння); гендерні (статеві) відмінності; вікові особливості; фізичну конституцію; здоров'я й витривалість; стан і типологічні властивості нервової системи.

Під час підготовки відповіді на друге питання семінарського заняття необхідно звернути особливу увагу на те, що екзистенційно-гуманістичний підхід розглядає особистість і її поведінку в аспекті сутнісних характеристик людини, насамперед, духовність, воля й відповідальність. Нормальність і аномальність особистості, на думку В. Франкла, визначаються особливостями її позиції стосовно життя, смерті й своєї долі. Позиція аномальної особистості позначається В. Франклом як фаталістична. У цьому випадку людина не розглядає себе як відповідальною за самовизначення в цінностях і, отже, як активного учасника свого власного життя. Внаслідок цього вона дозволяє різним – природним, соціальним і психологічним детермінантам визначати свій життєвий шлях. Таким чином, девіантна поведінка виникає тому, що люди пригнічують свою духовність та не хочуть нести відповідальності за пошук сенсу власного життя.

Відповідь на третє питання повинна складатися з пояснення психодинамічної теорії З. Фрейда, що розкриває несвідомі механізми людської поведінки. Далі слід зупинитися на механізмах психологічного захисту, що захищають власне Я від тривоги, працюють несвідомо і стають частиною індивідуального стилю боротьби з труднощами.

Прийнято поділяти захисти на примітивні (первинні, архаїчні) і більш зрілі (вторинні). Серед архаїчних захистів виділяють: примітивну ізоляцію, заперечення, контроль, примітивну ідеалізацію і знецінення, проєкцію, інтроекцію і проєктивну ідентифікацію, дисоціацію. Використання архаїчних захистів як несвідомого механізму зняття тривоги може призводити до психологічної втечі або неприйняття проблемних факторів життя.

Вторинні, більш зрілі, захисні механізми імовірно формуються на більш пізніх етапах психосексуального розвитку і є відносно більш продуктивними – сприяють кращому вирішенню внутрішніх конфліктів і кращої адаптації до реальності. Це – витіснення, регресія, ізоляція, інтелектуалізація, раціоналізація, моралізація, реактивне утворення, реверсія, ідентифікація, сублімація.

В цілому феномени, які називаються психологічними захистами, мають безліч корисних функцій. Вони можуть виявлятися у формі здорової адаптації й творчості. Вони також можуть захищати Я від будь-якої загрози. Особистість, чия поведінка демонструє захисний характер, несвідомо прагне виконати одну з наступних завдань: 1) уникнути деякого загрозливого потужного афекту (наприклад, тривоги або горя) або опанувати його; 2) зберегти самоповагу; 3) втекти від зовнішньої небезпеки.

В четвертому питанні розкривається основний механізм формування поведінки людини, а саме, навчання. Навчання – процес придбання та збереження певних видів поведінки на основі реакції на виниклу ситуацію. Виняток становлять випадки, коли зміна активності пов'язана з вродженими рефlekсами, дозріванням або тимчасовими станами (втома, наркотичне

сп'яніння).

Поведінка людини (В), когнітивні й особистісні фактори (Р) і вплив навколишнього середовища (Е) взаємно детерміновані (тріадичний взаємний детермінізм). Таким чином, поведінка – це результат складної взаємодії зовнішніх подій і внутрішньоособистісних детермінант: спадкових особливостей, набутих умінь, рефлексивного мислення і самоініціативи.

У відповідності з теорією соціального навчання основними механізмами формування поведінки є наступні.

1. Навчання через спостереження (вікарні наuczіння) є провідним способом. Люди навчаються поведінці й когнітивним навичкам переважно спостерігаючи за моделями (за іншими людьми). Навчання через спостереження необов'язково вимагає зовнішньої нагороди, оскільки опосередковується і «нагороджується» когнітивними процесами спостерігача (наприклад, його оцінкою того, що відбувається, його уявленнями про наслідки подібної поведінки).

2. Навчання в дії, або наuczення через досвід. Виконуючи дії, люди відчують вплив їх наслідків (оперантне обумовлення). Тому на поведінку істотно впливає те, як людина сприймає наслідки. Створення точних прогнозуючих суджень вимагає уваги, пам'яті і інтегративних когнітивних навичок.

Хоча навколишнє середовище і відіграє велику роль у формуванні та підтримці поведінки, поведінка сама впливає на навколишнє середовище, виробляючи наслідки, і також залежить від наслідків, вироблених навколишнім середовищем. Будь-який адекватний опис взаємодії між організмом і навколишнім середовищем повинен містити визначення трьох елементів: а) ситуації, в якій має місце дана реакція; б) відповіді; в) підкріплюючих наслідків.

У відповіді на п'яте питання необхідно зауважити, що девіантна поведінка особистості може бути пов'язана з такою індивідуальною особливістю, як стресостійкість. У зв'язку з цим вивчається копінг-поведінка – процес, що опосередковує пристосування до стресової події, свідомі стратегії подолання стресових ситуацій (співіснуючі з несвідомими механізмами психологічного захисту).

Пристосовність визначається трьома компонентами: 1) здатністю і умінням організму адекватно реагувати на зовнішні впливи; 2) мотивацією – бажанням пристосовуватися до умов навколишнього середовища; 3) здатністю підтримувати психічну рівновагу.

Поряд з копінг-стратегіями виділяють копінг-ресурси особистості – сукупність умов, що сприяють подоланню стресу. Виділяють такі види копінг-ресурсів: фізичні (здоров'я, витривалість); соціальні (індивідуальна соціальна мережа, соціально-підтримуючі системи); психологічні (переконання, стійка самооцінка, товариськість, інтелект, мораль, гумор) та матеріальні ресурси (гроші, обладнання).

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. :

рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2018. 440 с.

3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

4. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченко. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.

1. Максимова Н.Ю. Психологія соціальної роботи з проблемними сім'ями : навч. посіб.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2017. 463 с.

2. Максимова, Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015.

Тема № 3: Психофізіологічні фактори девіантної поведінки дітей

Семінарське заняття: Психофізіологічні фактори девіантної поведінки дітей

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про причин порушень особистісного розвитку дитини; види відхилень у психічній діяльності дитини та затримки її психічного розвитку; розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Причини порушень психофізичного розвитку дитини.
2. Види відхилень у психічній діяльності.
3. Види затримки психічного розвитку дитини.
4. Прояви ушкодженого психічного розвитку: алалія, дислексія, дисграфія, дискалькулія.

Методичні вказівки

Поняття «*дефект*» — центральне для корекційної педагогіки — було детально розроблено Л. С. Виготським. У структурі будь-якого дефекту можна виділити:

- первинний дефект — спричинений органічним ураженням мозку або функціональною незрілістю його структур;
- вторинний дефект — вторинні порушення виникають як наслідок первинних порушень, і насамперед вони є основним об'єктом психолого-педагогічного вивчення і корекційного впливу;
- третинний дефект — виникають як особистісні та соціальні нашарування.

Можливість компенсації порушень за рахунок опори на збережені функції (учення Л. С. Виготського про складну, системну будову дефекту).

Наприклад: Первинний дефект – ураження слухового аналізатора → Вторинний дефект – зниження або відсутність слуху; відсутність або недорозвиненість мовлення → Третинний дефект – проблеми особистісного характеру (труднощі соціальної взаємодії).

Класифікації порушень психофізичного розвитку:

За часом виникнення розрізняють

- вроджені (ДЦП, розумова відсталість);
- набуті (деменція, афазія) відхилення у розвитку.

За зворотністю:

- зворотні (порушення звуковимови, не спричинені органічними ураженнями кори головного мозку, ЗПР);
- частково зворотні (афазія);
- незворотні відхилення (розумова відсталість) у розвитку.

За локалізацією:

- Тілесні порушення;
- Сенсорні порушення;
- Порушення діяльності мозку.

Класифікація порушень, розроблена В. В. Лебединським є однією з найпоширеніших.

1. Загальне психічне недорозвинення (типовою моделлю якого виступає вроджена розумова відсталість – РВ).

2. Затриманий психічний розвиток (інфантилізм, гіперактивність, ЗПР).

3. Ушкоджений психічний розвиток (деменція-набута розумова відсталість).

4. Дефіцітарний психічний розвиток (порушення сенсорних систем).

5. Викривлений психічний розвиток (аутистичні порушення, рання дитяча шизофренія).

6. Дисгармонійний психічний розвиток (психопатії, порушення емоційно-вольової сфери).

Загальне психічне недорозвинення Характеризується тотальною незрілістю мозкових систем, насамперед, найскладніших, що потребують тривалого періоду розвитку, переважають явища затримки або уповільнення розвитку всіх компонентів психічної активності – ретардації

Затриманий психічний розвиток Характеризується парціальною ретардацією із різним ступенем зворотності, мозаїчністю відхилень психічного розвитку; відмічається уповільнення темпів формування пізнавальної та емоційної сфер з їх тимчасовою фіксацією на ранніх вікових етапах.

Ушкоджений психічний розвиток. Деменція — набута розумова відсталість, стійке ослаблення інтелектуальної діяльності у сполученні з розладами пам'яті та емоційно-вольової сфери. Виникає внаслідок органічних захворювань мозку при шизофренії, епілепсії, загальних захворюваннях (менінгоенцефаліти), травмах мозку.

Дефіцітарний психічний розвиток – порушення або недорозвинення

сенсорних систем (слуху, зору, мовлення, опоно-рухового апарату). Первинне ураження аналізатору

призводить до недорозвинення функцій, а також до уповільнення розвитку низки інших функцій.

Викривлений психічний розвиток. Аутизм – тяжке порушення розвитку, що характеризується значними недоліками у формуванні соціальних і комунікативних зв'язків із реальністю; проявляється в зосередженості на власних переживаннях, обмеженні спілкування з іншими людьми, а також проявами стереотипних інтересів (В. І. Бондар, В. М. Синьов).

Дисгармонійний психічний розвиток. Психопатії – це стійкі вроджені особливості особистості, що заважають їй адаптуватися в середовищі. За Р. Є. Сухаревою, характерна «неадекватна реакція на зовнішні подразники, унаслідок чого більш-менш порушена поведінка і утруднена активна пристосовність до навколишнього середовища».

Прояви ушкодженого психічного розвитку:

Алалія — глибока несформованість мовної функції, зумовлена органічним ушкодженням мовних зон кори головного мозку. При алалії недорозвинення мови має системний характер, тобто порушено всі її компоненти — фонетико-фонематичний і лексико-граматичний. На відміну від афазії, при якій втрачено раніше існуючу мову, алалія характеризується початковою відсутністю або різким обмеженням експресивної або імпресивної мови. Таким чином, про цей стан говорять у тому випадку, якщо органічне ушкодження мовних центрів відбулося у внутрішньоутробному або ранньому (до 3-х років) періоді розвитку дитини. Пацієнти з алалією потребують консультації дитячого невролога, дитячого отоларинголога, логопеда, дитячого психолога.

Афазія — розпад і втрата вже наявної мови, викликана локальним органічним ураженням мовних зон головного мозку. На відміну від алалії, при якій мова не формується від самого початку, при афазії можливість вербального спілкування втрачається після того, як мовна функція вже була сформована (у дітей віком більше 3-х років або в дорослих). У хворих з афазією наявне системне порушення мови, тобто тією чи іншою мірою страждає експресивна (звуковимова, словник, граматики) та імпресивна мова (сприйняття і розуміння), внутрішня та письмова мова (читання і письмо). Крім мовної функції також страждає сенсорна, рухова, особистісна сфера, психічні процеси, тому афазія належить до найскладніших розладів, вивченням якого займаються неврологія, логопедія та медична психологія.

Серед причин афазії найбільшу питому вагу мають судинні захворювання головного мозку — геморагічні та ішемічні інсульти. Крім того, до афазії можуть призвести черепно-мозкові травми, запальні захворювання мозку (енцефаліт, лейкоенцефаліт, абсцес), внутрішньочерепні пухлини головного мозку, хронічні прогресуючі захворювання ЦНС (вогнищеві варіанти хвороби Альцгеймера і хвороби Піка), нейрохірургічні операції.

Дисграфія — специфічний розлад письма, викликаний порушенням вищих психічних функцій, які беруть участь у процесі письмової мови. Згідно з дослідженнями, дисграфію виявляють у 53% учнів других класів і 37–39%

учнів середньої ланки, що свідчить про стійкість цієї форми мовного порушення.

За ступенем вираженості розладів процесу письма в логопедії розрізняють дисграфію і аграфію. При дисграфії письмо спотворюється, але продовжує функціонувати як засіб спілкування. Аграфія характеризується первинною нездатністю опанувати навичками письма, їх повною втратою. Оскільки письмо і читання нерозривно пов'язані, дисграфія/аграфія зазвичай супроводжуються порушенням читання (дислексією, алексією).

До розвитку дисграфії може призводити недорозвинення або ураження головного мозку в пренатальному, натальному, постнатальному періодах: патологія вагітності, пологові травми, асфіксія, менінгіти та енцефаліти, інфекції й тяжкі соматичні захворювання, що викликають виснаження нервової системи дитини.

До соціально-психологічних факторів, що сприяють виникненню дисграфії, належать двомовність (білінгвізм) у родині, нечітка або неправильна мова навколишніх, дефіцит мовних контактів, неувага до мовлення дитини з боку дорослих, не виправдано

раннє навчання дитини грамоти за відсутності в неї психологічної готовності. Групу ризику з виникнення дисграфії становлять діти з конституційною схильністю, різними мовними порушеннями, затримкою психічного розвитку.

Дислексія — специфічне утруднення в оволодінні навичками читання, зумовлене недорозвиненням вищих психічних функцій, які беруть участь у реалізації цього процесу. Поширеність дислексії серед дітей з нормальним інтелектом становить 4,8%. Діти з тяжкими порушеннями мови і затримкою психічного розвитку страждають на дислексію в 20–50% випадків. Співвідношення частоти випадків дислексії у хлопчиків і дівчаток — 4,5:1. У зарубіжній літературі поширена теорія спадкової схильності до порушень письма і читання — дисграфії і дислексії в осіб з правопівкульним типом мислення.

Більшість дослідників, які вивчають проблему дислексії у дітей, відзначають наявність в анамнезі впливу патологічних біологічних факторів, що викликають мінімальну мозкову дисфункцію. Перинатальне пошкодження головного мозку може мати гіпоксичний характер (при неправильній імплантації плодового яйця, анемії і серцевих вадах у матері, вроджених вадах серця плоду, фетоплацентарній недостатності, аномаліях розвитку пуповини, передчасному відшаруванні плаценти, затяжних пологах, асфіксії під час пологів і т. д.). Токсичне ураження ЦНС спостерігається при алкогольній та медикаментозній інтоксикації, гемолітичній хворобі плода, ядерній жовтяниці новонароджених. Причинами інфекційного ураження головного мозку дитини у внутрішньоутробному періоді можуть бути захворювання вагітної — краснуха, кір, герпес, вітряна віспа, грип і т. д.

У постнатальному періоді затримку дозрівання і функціонування структур кори головного мозку, що призводять до дислексії, може викликати черепно-мозкова травма, нейроінфекції, дитячі інфекції (краснуха, кір, вітряна віспа,

поліомієліт та ін.). Дислексія (алексія) при алалії, дизартрії, афазії пов'язана з органічним ураженням певних зон головного мозку. Дислексія часто трапляється у дітей із затримкою психічного розвитку, тяжкими мовними порушеннями, ДЦП, розумовою відсталістю.

Серед соціальних факторів дислексії найбільше значення мають дефіцит мовного спілкування, синдром “госпіталізму”, педагогічна занедбаність, несприятливе мовне оточення, білінгвізм, ранній початок навчання грамоти і високий темп навчання. Провідною передумовою дислексії в дітей є несформованість усного мовлення.

Заїкання у дітей — ненавмисні зупинки, запинання в усному мовленні, що виникають внаслідок судомного стану мовної мускулатури. За науковими даними, на нього страждають близько 2% дітей і 1,5% дорослих. У хлопчиків заїкання трапляється в 3–4 рази частіше, ніж у дівчаток. Крім мовних судом, заїкання у дітей супроводжується порушенням вищої нервової діяльності, яке в одних випадках може бути пов'язане з невротичною реакцією, а в інших — з органічним ураженням ЦНС. Тому було б неправильно розглядати заїкання в дитини як суто мовну проблему; його вивчення та корекція у дітей неможливі без інтеграції знань з логопедії, неврології та психології.

Залежно від патогенетичних механізмів, що лежать в основі судомних запинань, виділяють дві форми заїкання у дітей: невротичну (логоневроз) і неврозоподібну. Невротичне заїкання у дітей є функціональним розладом; неврозоподібна форма пов'язана з органічним ураженням нервової системи.

Всі фактори, що пов'язані з виникненням заїкання у дітей, традиційно розділяють на сприяючі і причинові. До сприяючих (фонових) причин слід зарахувати спадкову схильність, невропатичну конституцію дитини, внутрішньоутробне ураження ЦНС. Спадкова схильність до заїкання найчастіше визначається природженою слабкістю мовленнєвого апарату. Перинатальні ушкодження головного мозку в дітей можуть бути пов'язані з токсикозами вагітності, гемолітичною хворобою плода, внутрішньоутробною гіпоксією й асфіксією під час пологів, пологовими травмами і т. д.

Збільшення частоти випадків заїкання, що спостерігається останніми роками, безпосередньо пов'язують із бурхливим запровадженням у повсякденне життя відеоігор, комп'ютерних технологій, величезним потоком аудіовізуальної інформації, що діє на незміцнілу нервову систему дітей. Слід пам'ятати, що процеси дозрівання кори великих

півкуль, оформлення функціональної асиметрії діяльності головного мозку в основному завершуються до п'яти років життя, тому вплив будь-якого надмірного за силою або тривалістю подразника може призвести до нервового зриву і заїкання у дітей.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. 440 с.

Допоміжна:

1. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченко. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.

2. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр "Ла Страда-Україна". - К. : Агентство "Україна", 2012. 112 с.

3. Максимова, Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015.

4. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. К. : Либідь, 2006 328 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Леонгард К. Акцентуйовані особистості. URL: https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leongard/1.pdf

2. Лічко О.Є. Психопатії та акцентуації характеру у підлітків. URL:<http://drlev.ru/book/lichko2.pdf>

Тема № 4. Дисгармонійний психічний розвиток як фактор девіантної поведінки

Семінарське заняття: Дисгармонійний психічний розвиток як фактор девіантної поведінки

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про види дисгармонічного психічного розвитку особистості, типи акцентуацій характеру; розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Акцентуації характеру та психопатії.
2. Неврастенія, неврози, невротичний розвиток; порушення потягів та кризові стани.
3. Динамічні розлади емоційної сфери: підвищена збудливість, тривожність, інертність, переважання негативних емоцій.

Методичні вказівки

Розкриваючи перше питання здобувач вищої освіти повинен дати визначення характеру як сукупності стійких рис особистості людини, що є основою його індивідуальності, визначає погляди, стосунки, вчинки людини, його дії і реакції на різні життєві обставини і ситуації. Риси характеру здебільшого формуються в дитинстві і зберігаються у людини, мало змінюючись протягом усієї його життя. При постановці діагнозу "психопатія" критеріями відмежування є: тотальність (загальність) і відносна стійкість (стабільність) аномальних рис характеру, тривалі порушення соціальної

адаптації, схильність до фіксації патологічного стереотипу поведінки, що

характеризується грубими порушеннями соціальних норм.

Психопатія – аномалія характеру людини, зазвичай обумовлена вродженою неповноцінністю нервової системи. Для психопатів насамперед характерні неадекватність емоційних переживань, схильність до виникнення депресивних і нав'язливих станів і т. п. Психопатії можуть виникати у осіб, що перенесли у молодому віці енцефаліт, травму голови, а також в результаті неправильного виховання.

В.П. Зінченко пропонує виділяти наступні види психопатій:

- стенична – характеризується підвищеною дратівливістю в поєднанні з швидкою виснаженістю;
- збудлива – для неї типові неадекватність емоційних реакцій на зовнішні подразники, схильність до бурхливих спалахів гніву, агресії;
- істерична – властива підвищена емоційна рухливість, вразливість, сугестивність, егоцентризм;
- паранояльна – характеризується підвищеною підозрілістю, недовірливістю, високою самооцінкою, схильністю до надцинних ідей.

Поняття «акцентуації характеру» було введено німецьким психологом К. Леонгардом і означало надмірну виразність окремих рис характеру.

На думку А. Є. Лічко акцентуацію можна визначити як дисгармонічність розвитку характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену уразливість особистості відносно певного роду дій і утрудняє її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях.

Акцентуації є хоча і крайні, але варіанти норми. Тому «акцентуація характеру» не може бути психіатричним діагнозом.

У типології характеру, запропонованої А.Є. Лічко, представлені 11 типів акцентуованих рис підлітків.

Гіпертимний тип акцентуації виражається в постійному підвищеному настрої і життєвому тонусі, нестримній активності і жадобі спілкування, в тенденції розкидатися і не доводити почате до кінця. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру не переносять одноманітності, монотонної праці, самотності та обмеженості контактів. Їх відрізняє енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, гарний настрій. Легко змінюють свої захоплення, люблять ризик.

Циклоїдний – людина з циклоїдною акцентуацією переживає циклічні зміни настрою, коли пригніченість змінюється підвищеним настроєм. При спаді настрою такі люди виявляють підвищену чутливість до докорів, погано переносять публічні приниження. Однак вони ініціативні, життєрадісні і товариські. Їх захоплення носять нестійкий характер, в період спаду проявляється схильність закидати справи. Сексуальне життя сильно залежить від підйому і спаду їх загального стану. У підвищеній, гіпертимній фазі такі люди вкрай схожі на гіпертимів.

Лабільний тип акцентуації має вкрай виражену мінливість настрою. Люди з лабільною акцентуацією мають багату чуттєву сферу, вони дуже чутливі до знаків уваги. Слабка їх сторона проявляється при емоційному відкиданні з боку близьких людей, втраті близьких і розлуки з тими, до кого вони прив'язані. Такі

індивіди демонструють товариськість, добродушність, щиру прихильність і соціальну чуйність. Цікавляться спілкуванням, тягнуться до своїх однолітків, задовольняються роллю опікуваного.

Астено-невротичний тип характеризується підвищеною стомлюваністю і дратівливістю. Астено-невротичні люди схильні до іпохондрії, у них висока стомлюваність при змагальній діяльності. У них можуть спостерігатися раптові афективні спалахи з незначного приводу, емоційний зрив в разі усвідомлення нездійсненності намічених планів. Вони акуратні і дисципліновані [2].

Сенситивний тип акцентуації – дуже вразливі люди, характеризуються почуттям власної неповноцінності, боязкістю, сором'язливістю. Часто в підлітковому віці стають об'єктами насмішок. Вони легко здатні виявляти доброту, спокій і взаємодопомогу. Їхні інтереси лежать в інтелектуально-естетичній сфері, їм важливо соціальне визнання [2].

Психастенічний тип визначає схильність до самоаналізу і рефлексії. Психастеніки часто коливаються при прийнятті рішень і не переносять високих вимог і тягарю відповідальності за себе й інших. Такі суб'єкти демонструють акуратність і розсудливість, характерною рисою для них є самокритичність і надійність. У них зазвичай рівний настрій без різких змін. У сексі вони часто побоюються зробити помилку, але в цілому їх статеве життя проходить без особливостей.

Шизоїдна акцентуація характеризується замкнутістю індивіда, його отгороженістю від інших людей. Шизоїдним людям не дістає інтуїції та вміння співпереживати. Вони важко встановлюють емоційні контакти. Мають стабільні та постійні інтереси. Вельми небагатослівні. Внутрішній світ майже завжди закритий для інших і заповнений захопленнями і фантазіями, які призначені тільки для «потішання» самого себе. Можуть проявляти схильність до вживання алкоголю, що ніколи не супроводжується відчуттям ейфорії

Епілептоїдний тип акцентуації характеризується збудливістю, напруженістю і авторитарністю індивіда. Людина з даним видом акцентуації схильна до періодів злобно-тужливого настрою, роздратування з афективними вибухами, пошуку об'єктів для зняття злості. Дріб'язкова акуратність, скрупульозність, допитливе дотримання всіх правил, навіть на шкоду справі, допікають оточуючих, педантизм зазвичай розглядається як компенсація власної інертності. Вони не переносять непокори собі і матеріальних втрат. Втім, вони ретельні, уважні до свого здоров'я і пунктуальні. Прагнуть до домінування над однолітками. У інтимно-особистісній сфері у них яскраво виражаються ревності. Часті випадки алкогольного сп'яніння з вихлюпуванням гніву і агресії.

У людей з істероїдним типом яскраво виражений егоцентризм і жага бути в центрі уваги. Вони слабо переносять удари по егоцентризму, відчувають страх викриття і боязнь бути осміяними, а також схильні до суїциду. Для них характерні завзятість, ініціативність, комунікативність та активна позиція. Вони вибирають найпопулярніші захоплення, які легко міняють на ходу.

Нестійкий тип акцентуації характеру визначає лінь, небажання вести трудову чи навчальну діяльність. Дані люди мають яскраво виражену тягу до

розваг, дозвільного проведення часу, неробства. Їх ідеал - залишитися без контролю зі сторони і бути наданими самим собі. Вони товариські, відкриті, послужливі. Дуже багато говорять. Секс для них виступає джерелом розваги, сексуальне життя починається рано, почуття любові їм часто незнайоме. Схильні до вживання алкоголю й наркотиків.

Конформний тип характеризується конформністю оточенню, такі люди прагнуть «думати, як усі». Вони не переносять крутих змін, ломки життєвого стереотипу, позбавлення звичного оточення. Їх сприйняття вкрай ригідно і сильно обмежено їх очікуваннями. Люди з таким типом акцентуації доброзичливі, дисципліновані і неконфліктні. Їх захоплення і сексуальне життя визначаються соціальним оточенням. Шкідливі звички залежать від ставлення до них у найближчому соціальному колі, на яке вони.

Відповідь на третє питання – це пояснення фізіологічної основи емоцій як спільної діяльності кори і підкоркових утворень. Далі здобувачі дають визначення *афектам* (короткочасні, але сильні стани, що швидко розвиваються) і *почуттям* (стійкі емоції, стани наших суб'єктивних переживань, що зберігаються годинами, днями, тижнями) і характеризують психопатології емоцій.

Психопатологія емоцій

I. Кількісні порушення емоцій: гіпертимії (манія, ейфорія, морія, депресія), гіпотимії (параліч емоцій, апатія, емоційна тупість, емоційне сплюснення, емоційна монотонність)

II. Якісні порушення емоцій: паратимії (амбівалентність, неадекватність емоцій)

III. Класифікація порушень емоцій і почуттів

1. Порушення сили

Патологічне посилення (гіпертимія, ейфорія, екстаз, гіпотимія, депресія, тривога, гнівливність). Патологічне ослаблення (параліч емоцій, апатія, емоційне сплюснення, емоційна тупість)

2. Порушення рухливості: слабкодухність (нетримання емоцій), лабільність, інертність (застрягання) емоційних переживань, експлозивність.

3. Порушення адекватності емоцій - неадекватність – амбівалентність.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. 440 с.

3. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.

2. Максимова Н.Ю. Психологія соціальної роботи з проблемними

сім'ями : навч. посіб.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2017. 463 с.

Тема № 5: Вікові та гендерні особливості девіантної поведінки

Семінарське заняття: Вікові та гендерні особливості девіантної поведінки

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про вікові та гендерні особливості девіантної поведінки; розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Кількість годин – 4 години

Навчальні питання:

Частина 1

1. Вікові особливості девіантної поведінки
2. Гендерні особливості девіантної поведінки
3. Особливості розвитку дитини на різних вікових етапах

Частина 2

4. Підліткова злочинність як вид девіантної поведінки
5. Екстремальні захоплення підлітків
6. Ключові аспекти профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Методичні вказівки

Частина 1

1. Вікові особливості девіантної поведінки

Віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей і норм. Поведінка, не відповідна віковим шаблонам і традиціям, може бути визнана такою, що відхиляється. Це можуть бути і кількісні (гротескові) відхилення, відставання (ретардація) або випередження (прискорення) вікових поведінкових норм, і їх якісні інверсії.

Завдання: заповніть таблицю

«Вікові особливості девіантної поведінки особистості»

Вік	Вид девіантної поведінки	Фактори формування девіацій
0-2 роки		
3-4 роки		
5-6 років		
7-10 років		
11-16 років		

2. Гендерні особливості девіантної поведінки

Учені виокремлюють наступні гендерні особливості девіацій:

1. Своєрідність вияву агресії залежно від статі: чоловіки частіше демонструють вищі рівні прямої та фізичної агресії, тоді як жінки – непрямой та вербальної.

2. Харчова залежність більш характерні жінкам, гемблінг та вживання наркотиків – чоловікам.

3. Завершені суїциди частіше трапляються у чоловіків після 40 років.

4. Існують злочини, характерніші для жінок, зокрема проституція, вбивство власних дітей, крадіжки в магазинах. Чоловіки частіше відбувають покарання за тілесні ушкодження, вбивства, розбій, викрадення автомобілів тощо.

Завдання: заповніть таблицю

Вид девіантної поведінки	Жінки	Чоловіки	Причини розбіжності або схожості
Агресивність			
Асоціальна поведінка			
Харчова залежність			
Алкоголізм			
Бродяжництво			

Завдання: Назвіть поширені помилки статевого виховання, згідно О. Вроно (конспект лекцій)

Отже, існують гендерно-вікові особливості девіантної поведінки, на які необхідно зважати під час надання психологічної допомоги особистості з девіаціями поведінки.

3. Особливості розвитку дитини на різних вікових етапах

Інформаційне повідомлення «Вік дитини та його періоди»

Ознайомити здобувачів із віковою періодизацією дитинства та основними видами розвитку дитини.

Вікова періодизація є умовним поділом цілісного життєвого циклу людини на вікові періоди, що вимірюються роками. Відомо, що розвиток дитини відбувається за кілька періодів, які послідовно змінюють один одного. Цей процес є обов'язковим і передбачуваним. Таким чином, віковий період – відрізок життя індивіда, який досягає певного ступеня розвитку і має характерні, відносно стійкі якісні особливості.

У поданій нижче таблиці – найбільш уніфікований поділ життя дитини, який має такі вікові відрізки:

Вікові періоди розвитку дитини

<i>Назва вікового періоду</i>	<i>Тривалість</i>
<i>Дитинство</i>	
Пренатальний період	Зачаття – народження
Вік немовляти	Народження – 1 рік
<i>Фаза новонародженості</i>	Народження – один-два місяці
Ранній (переддошкільний) вік	1 – 3 роки
Дошкільний вік	3 – 6 років
Молодший шкільний вік	6 – 10 (11) років
<i>Дорослішання</i>	
Підлітковий вік	10 (11) – 15 років
<i>Молодий підліток</i>	10 (11) – 13 років

Старший підліток	14 – 15 років
Юнацький вік	16 – 21 рік
Рання юність	16 – 18 років

Процес становлення дитини як особистості – складний та відбувається в результаті розвитку та виховання. Сучасна наука і практика виділяє три види розвитку – фізичний, психічний і соціальний.

Фізичний розвиток передбачає ріст організму, певні кількісні та якісні зміни на основі біологічних процесів.

Психічний розвиток характеризується процесами змін і становлення психіки дитини (психічних процесів: пізнавальних (відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять і уява), емоційних та вольових).

Соціальний розвиток вирізняється процесом оволодіння людиною соціальним досвідом (мова, спілкування, моральні якості, поняття «добре/погано», норми/правила поведінки тощо).

Користуючись конспектом лекцій та додатковою літературою (2) дайте характеристику кожному віковому періоду.

Запитання для обговорення:

- На які особливості спілкування дитини 3-6 років варто звертати увагу?
- На які поведінкові прояви дитини 3-6 років повинні звернути увагу дорослі?

- На які потреби дитини у віці 3-6 років необхідно реагувати дорослим?

- Навіщо поліцейському знати особливості дітей цієї вікової категорії?

У підлітковому віці, у період статевого дозрівання, поведінка в значній мірі визначається характерними для цього періоду життя реакціями *емансипації, групування з однолітками, захоплення (хобі), імітації, та сексуальним потягом, що формується.*

Власне ці реакції можуть стати тими факторами, що сприяють формуванню девіантної поведінки в підлітковому віці.

Завдання: заповніть таблицю «Особливості підліткового віку»

Реакція	Характеристика
Емансипації	
Групування з однолітками	
Захоплення (хобі)	
Імітації	
Сексуальним потягом, що перебуває на стадії формування	

До провідних новоутворень особистості підліткового періоду відносять:

- домагання на дорослість, рефлексивні процеси (Л.С. Виготський, І.В. Дубровіна, І.С. Кон, Н.І. Шевандрін, Е. Еріксон і ін.);
- специфічні особливості когнітивної, емоційно-вольової й поведінкової сфери особистості підлітка; взаємозв'язки між порушеннями поведінки й особливостями самосвідомості (Р. Берні, І.І. Чеснокова, В.Н. Шашок й ін.);
- проблеми в спілкуванні з дорослими й однолітками (А.М. Парафіян,

Е.В. Новікова й ін.).

Труднощі соціалізації, які переживають підлітки, обумовлені в тому числі і його *характерологічними особливостями - акцентуаціями характеру*, що проявляються в підлітковому віці й впливають на поведінку.

Частина 2

4. Підліткова злочинність як вид девіантної поведінки

Аналіз причин протиправної поведінки неповнолітніх вимагає вивчення не тільки особистісних якостей і властивостей, але й факторів соціального оточення, правил і норм поведінки, що виявляють вирішальний вплив на особистість, яка формується, становлення її ціннісно-нормативної сфери.

Завдання: заповніть таблицю

Профілактика та протидія злочинності серед дітей і підлітків

<i>Умови й причини злочинності</i>	<i>Характеристика умов і причин злочинності підлітків</i>	<i>Профілактика</i>
Особистісний		
Соціальні		
Біологічні		

Обговорення, підведення підсумків:

Відомо, що на шлях асоціальної поведінки підліток стає звичайно в період, коли він ще не цілком сформувався як громадянин. Однією з основних причин того, що підліток стає на протиправний шлях, є розрив його зв'язків із суспільством або недостатність цих зв'язків внаслідок того, що навколишні виявляються недостатньо для нього авторитетними або навіть несправедливими.

5. Екстремальні захоплення підлітків

Ризикована поведінка властива багатьом підліткам. Саме в цьому віці є висока ймовірність того, що дитина може захопитися екстремальними розвагами та спробує перевірити власні можливості, міць і силу.

Ризикована поведінка – це поведінка, яка створює загрозу для здоров'я та життя людини. Деякі підлітки більше за інших однолітків схильні до ризикованої поведінки, а тому шукають «гострих» відчуттів, насолоджуються «духом» пригод і нових вражень та інакше, ніж дорослі, розуміють ризик. Це означає, що вони не бачать реальної небезпеки в тому, що роблять. Схильність до ризику – це побічний продукт загостреної пізнавальної діяльності, тому часто підлітки й дійсно не усвідомлюють ані ризикованості небезпечних практик, ані того, що ризикована поведінка може призвести до негативних наслідків (тілесні ушкодження, інвалідність, смерть).

Ризиковані практики – види екстремальної діяльності, спрямовані на отримання «гострих» відчуттів через пошук пригод і випробувань у повсякденних ситуаціях, що створюють загрозу для здоров'я та життя підлітка, який бере або хоче взяти в них участь.

Ризиковані практики поділяються на:

- підконтрольні (екстремальні види спорту);
- непідконтрольні (розваги неповнолітніх, які можуть призвести навіть до смерті).

Ризиковані практики використовуються неповнолітніми як засіб довести собі або оточенню власну силу, сміливість, витривалість тощо. Більшість таких дій підпадають під термін «невиправданий ризик», вчиняються підлітками на спір або внаслідок перевірки одне одного «на слабо» з метою отримання відповідного статусу в оточенні однолітків.

Невиправданий руфінг – це дії, внаслідок яких настають обставини, досягнення яких не сумірно із втратами.

Руфінг, зачепінг і паркур прийнято вважати найпоширенішими ризикованими практиками. Що робить ці спортивні дисципліни небезпечними для підлітків?

Завдання: Користуючись посібником 4 додаткової літератури URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf заповніть таблицю

Види ризикованої поведінки	Фактори, що впливають на залучення підлітків до ризикованої поведінки
Паркур	
Руфінг	
Зачепінг	

6. Ключові аспекти профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Здобувачі детально вивчають матеріал з посібника 4 додаткової літератури (Розділ 1, С. 5-24). І особливу увагу звертають на наступні аспекти:

Прояви деструктивної поведінки підлітків можуть стати джерелом підвищеної небезпеки як для них самих, так і для близького оточення, інших людей і суспільства в цілому. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки у підлітків часто призводить до заподіяння ними фізичної та/або психологічної шкоди собі (через суїцидальні вчинки та залежності – наркоманія, алкоголізм тощо) та іншим.

Профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на попередження будь-якого негативного явища та/або усунення факторів ризику. Профілактика деструктивної поведінки базується на з'ясуванні особливостей соціалізації підлітків і формування у них моральних якостей як у суб'єктів соціальних відносин. Інститутами соціалізації дітей є сім'я і школа, де закладаються моральні цінності, з яких в подальшому формується світогляд, морально-етичні орієнтири та загальна спрямованість поведінки.

Визначають первинну, вторинну і третинну профілактику.

Первинна профілактика негативних явищ є універсальною для застосування в дитячому та підлітковому середовищі (для всіх, без винятку) і спрямована на формування усвідомлено активного та адаптивного способу життя, орієнтованого на зміцнення здоров'я та відповідальну поведінку.

Вторинна профілактика передбачає раннє виявлення й коригування несприятливих індивідуальних і соціальних факторів, які з великою ймовірністю викликають деструктивну поведінку. Це робота з підлітками, які

опинилися у зоні ризику, перебуваючи у складних життєвих обставинах, «агресивних» соціальних умовах, інших несприятливих ситуаціях. Тобто вторинна профілактика спрямована на виявлення груп підлітків з високим ризиком впливу на них негативних факторів або інших причин деструктивної поведінки для визначення методів роботи з ними.

Третинна профілактика вирішує спеціальні завдання, наприклад попередження рецидивів (відновлення деструктивних проявів у поведінці) і роботу зі шкідливими для підлітка та суспільства наслідками вже сформованої деструктивної поведінки.

Головна мета профілактики деструктивної поведінки підлітка – активізувати його внутрішній потенціал і позитивні якості, переключивши на них увагу і мотивуючи до соціальної законослухняної поведінки.

Завдання профілактики деструктивної поведінки підлітків у школі:

- формування ціннісного ставлення до правил та соціальних норм життя;
- формування цінностей здорового способу життя;
- розвиток позитивних життєвих смислів і здатності до цілепокладання (визначення мети діяльності);
- підвищення компетентності та соціальної успішності підлітка у життєво значущих сферах його активності (навчальна діяльність, спорт, танці та ін.);
- включення особистості в підтримуючу соціальну групу, яка має позитивні соціальні цілі (пропаганда здорового способу життя серед дітей та молоді; організація змістовного дозвілля для дітей та підлітків з інвалідністю тощо);
- розвиток навичок свідомої саморегуляції, перш за все, за рахунок підвищення усвідомленості власної поведінки, планування та оцінки її наслідків;
- своєчасне регулювання порушених міжособистісних відносин та формування міжособистісної компетентності.

Підходи до здійснення профілактики деструктивної поведінки підлітків. Дослідники та практики пропонують застосовувати три підходи до здійснення профілактики деструктивної поведінки підлітка відповідно до трьох провідних цілей:

1. усунення факторів ризику;
2. виявлення та розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін) підлітка (наприклад, позитивні думки, дії, гарний зовнішній вигляд, охайність, працьовитість, навчальна успішність, вміння ввічливо спілкуватися з іншими, хобі та інші досягнення за інтересами тощо);
3. створення безпечного підтримуючого середовища в умовах закладу загальної середньої освіти.

Перший підхід – усунення факторів, орієнтований на усунення факторів ризику деструктивної поведінки, що найчастіше реалізується на практиці. У цьому випадку перед спеціалістами постає завдання раннього виявлення та усунення несприятливих факторів, які впливають на підвищення імовірності деструктивної поведінки підлітка, наприклад, підвищена тривожність, обумовлена домашнім насильством, низький статус у групі ровесників або ж

взагалі виключення/неприйняття до неї тощо.

Другий підхід – виявлення та розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін) підлітка, наприклад, стресостійкості, соціальних компетентностей (вміння робити безпечний вибір у власних діях, приймати правильні рішення, брати відповідальність за власну поведінку/вчинок, ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти, висловлювати критику без принижень та образ, ін.). При цьому важливе значення має опанування підлітками ефективних способів реагування в стресових та/або конфліктних ситуаціях.

Третій підхід – створення безпечного підтримуючого середовища, яке сприятиме розвитку підлітка, наприклад, підтримка сім'ї чи групи ровесників, до якої він належить, класного колективу тощо. Такий підхід є одним із важливіших і найбільш перспективних у профілактиці деструктивної поведінки.

Етапи профілактики деструктивної поведінки підлітків

1. Виявлення з метою своєчасної нейтралізації усіх можливих несприятливих впливів з боку найближчого оточення (сім'я, школа, інші установи, які постійно/періодично відвідує підліток, інтернет-середовище тощо), що можуть обумовлювати негативні зміни в його поведінці та розвитку як особистості.

2. Своєчасна діагностика змін у поведінці підлітка.

3. Здійснення диференційованого впливу із забезпеченням індивідуального підходу (врахування особистих відмінностей учнів, їхніх потреб, проявів, соціальної ситуації проживання, виховання, розвитку та ін.) у виборі профілактичних форм, методів та заходів.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

2. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

3. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

Допоміжна:

1. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченко. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.

2. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К. : Вид. Паливода А.В., 2016. 260с.

3. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр "Ла Страда-Україна". - К. : Агентство

"Україна", 2012. 112 с.

4. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко, Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., & Янковець В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.

5. Максимова, Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015..

6. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.

7. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / Л. Люндквіст, В. Бурлака, В. Шевченко та ін.; під ред. В. Бурлаки. - Київ : ГЕРБ, 2018. 223 с.

8. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

9. Система роботи з профілактики екстремізму та насильства у середовищі учнівської молоді : матеріали регіональної науково-практичної конференції / за заг. ред. А.М. Зубко, Н.І. Чабан; Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. - Херсон : РПО, 2019. 106 с.

10. Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває у конфлікті із законом : метод. посіб. / Є.Б. Павлова, Ю.А. Луценко, М.І. Винник та ін.; Всеукр. Фундація «Захист Прав Дітей»; Держ. департамент України з питань викон. покарань. Київ : Компанія ЛІК, 2017. 56 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.; За заг. ред. Т.П. Цюман . К. : ВПЦ «Експрес» 2010. 328 с. URL: <https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books>

Тема № 6: Агресивна поведінка

Семінарське заняття: Агресивна поведінка

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про особливості негативного та позитивного прояву агресії, умов та механізмів її формування; розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Основні ознаки агресивної поведінки з урахуванням вікової специфіки.
2. Основні психологічні теорії, що пояснюють агресивну поведінку.
3. Умови й механізми формування агресивної поведінки

4. Умови, що перешкоджають становленню й прояву агресивної поведінки особистості.

5. Зв'язок між агресивною і протиправною поведінкою особистості.

Методичні вказівки

В першому питанні семінарського заняття потрібно розкрити основні ознаки агресивної поведінки з урахуванням вікової специфіки:

0-1 рік – усвідомленої агресивної поведінки не спостерігається. Малюк може випадково, загравшись, заподіяти біль дорослому або іншій дитині.

2-3 роки – різко зростає активність дитини, з'являється ознайомча, дослідницька діяльність в результаті ходи дитини. З розширенням можливостей для самостійних дій зростає незалежність у поведінці дитини. Нерідко це прагнення до самостійності, «я сам», виливається в перші спроби дитини наполягти на своєму всупереч бажанню батьків. Своє незадоволення 2-3-річні діти висловлюють вельми безпосередньо: кричать, тупають, падають на підлогу і дригають ногами, верещать, можуть кусатися, битися.

3-4 роки – замість того, щоб атакувати «супротивника» негайно, дитина спочатку може намагатися об'єднатися з нею, з'ясувати обстановку або висловити протест. Дуже важливим моментом в цей час є прояви агресивності, яка виражається в ігрових формах. Діти грають у поліцейського, що переслідує грабіжника. Такі ігри можна назвати каналом, через який дитина може випустити свій гнів, накопичений на кого-небудь з близьких.

У середньому і старшому дошкільному віці (5-6 років) агресивна поведінка вже може розцінюватися як специфічна форма взаємин дитини з іншими людьми (в першу чергу з однолітками). Джерела агресивної поведінки дітей дошкільного віку обумовлюються, з одного боку, біологічними, характерологічними особливостями, темпераментом, емоційною збудливістю, з другого – соціальними причинами: становищем у колективі або сім'ї, ступенем задоволеності цим положенням, умінням спілкуватися з однолітками, розвитком ігрових навичок і ступенем володіння іншими видами діяльності, що цінуються в групі.

Існують сімейні умови, що призводять до закріплення реактивної агресії як особистісної. Є.І. Рогов в якості основних умов виділяє наступні:

1. Постійна агресивна поведінка батьків, яку наслідує дитина і «заряджається» агресивністю. Це обумовлено тим, що система емоційної саморегуляції дитини будується на кшталт емоційної саморегуляції його батьків.

2. Прояв нелюбові до дитини, формування у нього відчуття беззахисності, небезпеки і ворожості навколишнього світу.

3. Тривалі і часті фрустрації, джерелом яких є батьки або які-небудь обставини.

4. Приниження, образи дитини з боку батьків.

Підлітковий вік (10-11 – 14-15 років) характеризується кардинальними змінами, що відбуваються на фізичному і психічному рівні, що пояснюють типові риси поведінки дитини в даний період, що сприймаються негативно.

Важливо відзначити, що підлітки перебувають у стані соціального пересування з групи дітей у групу дорослих, тобто підлітки перебувають «між» двома соціальними групами. Таке положення є джерелом специфічної картини поведінки та емоційного стану, що характеризується напруженістю, невпевненістю поведінки і настрою, епізодичною агресивністю тощо.

Сильне прагнення підлітка до дорослого життя, самостійності, внаслідок обмеженості його життєвого досвіду перейняття норми дорослого життя, відбувається у вигляді сліпого копіювання вчинків дорослих, не вкладаючи в них справжнього змісту. Звідси типові недоліки підліткового віку – роздратованість, грубість, невтриманість, негативізм, конфліктність.

Відповідь на друге питання семінарського заняття розкриває сутність наступних теорій агресії.

Теорія потягу. На думку З. Фрейда та К. Лоренца агресія є інстинктивною поведінкою. Інстинкт смерті, згідно З. Фрейду, спрямований проти живого організму тому є інстинктом або саморуйнування, або руйнування іншого індивіда. З. Фрейд вважає, що агресивність по суті своїй є не реакцією на подразнення, а представляє якийсь постійно присутній в організмі рухливий імпульс, обумовлений самою конституцією людської істоти, самою природою людини. Аналогічного розуміння агресії дотримується К. Лоренц. Згідно з ним, агресія виникає в результаті інстинкту боротьби за виживання.

Теорія фрустрації представлена в монографії Дж.Доларда, Л. Дуба, Н. Міллера, Р. Сірса «Фрустрація і агресія». На думку цих авторів, агресія – наслідок фрустрацій, тобто перешкод, що виникають на шляху цілеспрямованих дій суб'єкта.

Теорія соціального навчання. За уявленнями прихильників цієї теорії агресивність – це продукт простого навчання. Вона розвивається, підтримується або зменшується в результаті спостереження сцен агресії і врахування її видимих наслідків для агресивної людини.

Агресивна поведінка в цій концепції трактується як результат наступних процесів: 1) позитивна оцінка об'єктом наслідків власної агресивної поведінки; 2) наявність фрустрації; 3) наявність емоційного перезбудження типу афекту або стресу, що супроводжується внутрішньою напруженістю, від якої хочеться позбутися; 4) наявність відповідного об'єкту агресивної поведінки, здатного зняти напругу і усунути фрустрацію.

Теорія впливу. Р. Сміт, Р. Браун і Дж. Тедеші у своїх роботах закликають відмовитися від вживання самого терміна «агресія» як неадекватного. Вони висувають новий підхід, що базується на використанні поняття примусової сили, за допомогою якої їм представляється можливим описати види поведінки, деякі з яких можуть бути названі агресією з погляду спостерігача.

У роботах Дж. Тедеші агресія інтерпретується суб'єктивно, агресія тут – це сума особистісного сприйняття спостерігача (моральної позиції, політичних, культурних і іншого роду орієнтації). Дж. Тедеші дотримується тієї думки, що агресивна дія виникає у разі приписування комусь наміру заподіяти шкоду іншому і у разі недотримання прийняття у суспільстві норм агресії на перший план виходить поняття «намір» і поняття «норма».

Відповідь на третє і четверте питання повинна складатися з розгорнутої характеристики факторів формування агресивної поведінки а саме: віку, здатності особистості переносити фрустрацію, статті, індивідуальних особливостей, соціальних умов розвитку, родини, впливом ЗМІ

Відповідаючи на п'яте питання слід зауважити, що взаємозв'язок між делінквентною поведінкою особистості й агресією неоднозначні. Агресивна поведінка, що досягає рівня порушення законів, насамперед може бути наслідком наслідування.

В інших випадках агресивна протиправна поведінка може бути невротично обумовленою, наприклад, якщо вона мотивується сильною тривогою й неусвідомлюваним почуттям провини.

Наступна форма агресивної поведінки може бути пов'язана з органічними порушеннями нервової системи. Такий правопорушник схильний до насильства переважно внаслідок афективності, застрягання на переживаннях, імпульсивності або низького рівня інтелекту.

Окрему (нечисленну) групу правопорушників становлять також ті психотичні хворі, хворобливий стан яких супроводжується несподіваними невмотивованими вибухами агресії.

На практиці, наприклад для визначення заходу відповідальності й виду покарання, важливо розрізняти патологічну й непатологічну форми агресивної поведінки.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. 440 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
5. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченко. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.
2. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К. : Вид. Паливода А.В., 2016. 260с.
3. Максимова Н.Ю. Психологія соціальної роботи з проблемними сім'ями : навч. посіб.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : ВПЦ Київ. ун-т, 2017. 463с.
4. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / Н.Ю. Максимова. К. : Либідь, 2016 328 с.

5. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.

6. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

7. Система роботи з профілактики екстремізму та насильства у середовищі учнівської молоді : матеріали регіональної науково-практичної конференції / за заг. ред. А.М. Зубко, Н.І. Чабан; Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. - Херсон : РПО, 2019. 106 с.

8. Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває у конфлікті із законом : метод. посіб. / Є.Б. Павлова, Ю.А. Луценко, М.І. Винник та ін.; Всеукр. Фундація "Захист Прав Дітей"; Держ. департамент України з питань викон. покарань. - К. : Компанія ЛІК, 2017. 56 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.; За заг. ред. Т.П. Цюман . К. : ВПЦ «Експрес» 2010. 328 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/training_modul_abuse_prevention_school.pdf

Тема № 7: Делінквентна поведінка

Семінарське заняття: Делінквентна поведінка

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про основні форми та поняття делінквентної поведінки та типологію правопорушників; сформувати розуміння поняття «антисоціальна особистість»; розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, порівнювати, робити висновки.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Основні форми та поняття делінквентної поведінки.
2. Зовнішні й внутрішні умови делінквентної поведінки.
3. Типи правопорушників
4. Мотивація антигромадської поведінки?
5. Антисоціальна особистість

Методичні вказівки

В першому питанні семінарського заняття потрібно розкрити особливості класифікації протиправної поведінки та зауважити, що різноманіття суспільних правил породжує велику кількість підвидів протиправної поведінки, наприклад:

- у соціально-правовому підході широко використовується розподіл протиправних дій на насильницькі й ненасильницькі (або корисливі);
- у рамках клінічних досліджень становить інтерес комплексна

систематика правопорушень В. В. Ковальова, побудована на декількох осях. На соціально-психологічній осі - антидисциплінарне, антигромадське, протиправне; на клініко-психопатологічній - непатологічні й патологічні форми; на індивідуально-динамічній – реакції, розвиток, стан індивіда.

А.Г. Амбрумова й Л.Я. Жезлова запропонували соціально-психологічну шкалу правопорушень: антидисциплінарне, антисоціальне, делінквентне – злочинне, аутоагресивна поведінка.

Делінквентна поведінка як форма девіантної поведінки особистості має ряд особливостей: 1) це один з найменш визначених видів девіантної поведінки особистості; 2) регулюється переважно правовими нормами - законами, нормативними актами, дисциплінарними правилами; 3) визнається однією з найнебезпечніших форм девіацій, оскільки загрожує самим основам соціального устрою - громадському порядку; 4) активно засуджувався й карається в будь-якому суспільстві; 5) за своєю суттю означає наявність конфлікту між особистістю й суспільством – між індивідуальними прагненнями й суспільними інтересами.

Відповідь на друге питання повинна складатися з розгорнутої характеристики умов формування делінквентної поведінки особистості:

- соціальні умови (слабкість влади й недосконалість законодавства, соціальні катаклізми й низький рівень життя, схильність суспільства навішувати ярлики),

- мікросоціальна ситуація (фрустрація дитячої потреби в ніжній турботі й прихильності з боку батьків; фізична або психологічна жорстокість або культ сили в родині; недостатній вплив батька (наприклад, при його відсутності), що утрудняє нормальний розвиток моральної свідомості; гостра травма (хвороба, смерть батька, насильство, розлучення) з фіксацією на травматичних обставинах; недостатня вимогливість батьків, їх нездатність висувати послідовно зростаючі вимоги або домагатися їхнього виконання; непогодженість вимог до дитини з боку батьків, внаслідок чого в дитини не виникає чіткого розуміння норм поведінки; зміна батьків (опікунів); хронічно виражені конфлікти між батьками; засвоєння дитиною через навчання в родині або в групі делінквентних цінностей),

- індивідуальні детермінанти (стать, вік, освіта, конституція, психопафтілогія).

Відповідаючи на третє питання курсанти повинні дати соціально-психологічну характеристику основним групам делінквентних особистостей:

- ситуативний правопорушник (протиправні дії якого переважно спровоковані ситуацією);

- субкультурний правопорушник (порушник, який ідентифікувався із груповими антисоціальними цінностями);

- невротичний правопорушник (асоціальні дії якого виступають наслідком інтрапсихічного конфлікту й тривоги);

- «органічний» правопорушник (здійснюючий протиправні дії внаслідок мозкових ушкоджень із перевагою імпульсивності, інтелектуальної недостатності й афективності);

- психотичний правопорушник (здійснює делікти внаслідок важкого психічного розладу - психозу, потьмарення свідомості);
- антисоціальна особистість (антигромадські дії якої викликані специфічною комбінацією особистісних рис: ворожістю, нерозвиненістю вищих почуттів, нездатністю до близькості).

У відповіді на четверте питання розкривається особливість специфічної мотивації, що виступає безпосередньою причиною протиправної поведінки: криміногенна деформація особистості, антигромадська установка, антисоціальна спрямованість, протиправна мотивація.

Протиправна мотивація особистості, безпосередньо пов'язана з її правовою свідомістю. Правова свідомість припускає: 1) знання законів і їх розуміння; 2) прийняття правил як особистісно значимих, переконаність у їхній корисності й справедливості; 3) готовність, уміння й звичка діяти відповідно до законів і правил.

У психоаналітичних дослідженнях, що розкривають несвідому мотивацію, делінквентність розглядається як наслідок внутрішнього конфлікту й примітивних захистів. У випадку антисоціальної поведінки можуть діяти наступні несвідомі мотиви делінквентності: бажання, що вимагають негайного задоволення; переживання неспроможного гніву, розпачу - агресії, що шукає розрядки; образа, що вимагає помсти; заздрість, що спонукує до відновлення справедливості; недовіра й прагнення зберігати дистанцію; фантазії величі й всемогутності.

Відповідь на п'яте питання повинна містити психологічну характеристику соціопатичної (антисоціальної) особистості. Слід зазначити, що людина з антисоціальною організацією особистості не обов'язково скоює злочин, але її життя в цілому визначається специфічною мотивацією. Антисоціальні люди поривають із реальністю й рятуються від внутрішньої дійсності тим, що скоюють заборонені дії, які караються державою й переслідуються законом. Основним психологічним захистом соціопатичних людей є всемогутній контроль.

Знаменита відсутність совісті в соціопатів свідчить не тільки про дефективний супер-его, але також про недолік первинних взаємних прихильностей до інших людей. Для антисоціальної особистості цінність інших людей редукується до їхньої корисності, яка нерідко визначається явною або несвідомою згодою останніх терпіти «ляпаси».

Основним механізмом саморегуляції соціопатичної особистості є виведення назовні внутрішнього напруження й негативних почуттів. При цьому в таких людей виникає моментальне спонукання до дії. Вони також не мають досвіду підвищення самоповаги через контроль над власними імпульсами.

Не зовсім зрозумілий механізм формування антисоціальної спрямованості. Дитинство антисоціальних людей нерідко відрізняється бездоглядністю, достатком небезпек і хаосу (хаотична суміш суворої дисципліни й надмірного простору; слабка мати й запальний садистичний батько; алкоголізм і наркотики в родині; сімейні розриви). У таких нестабільних і загрозливих обставинах дитина не одержує почуття захищеності в необхідні моменти розвитку, що

може підштовхнути її витратити залишок життя на пошук підтвердження своєї всемогутності.

Для родин антисоціальних особистостей у цілому нетипово розуміння й проказування своїх почуттів (явище алекситимії). У той час як більшість із нас використовують слова для вираження власної особистості, соціопатичні особистості застосовують їх для маніпуляції. Батьки виявляються нездатними відповідати на емоційні потреби дитини. Вони можуть також несвідомо проявляти непокору й ненависть до авторитетів, зі збурюванням реагуючи на ситуацію, коли педагоги або хтось ще обмежують поведінку їх дитини. У цілому батьки виявляються глибоко залучені в демонстрацію дитиною сили, а соціопат має серйозні утруднення в знаходженні самоповаги нормальним шляхом через переживання любові й гордості своїх батьків.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2018. 440 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
4. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Благута Р.І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти : монографія. Львів : ЛьвДУВС: Край, 2008. 176 с.
2. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К. : Вид. Паливода А.В., 2016. 260с.
3. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр "Ла Страда-Україна". - К. : Агентство "Україна", 2012. 112 с.
4. Максимова, Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015.
5. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.
6. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ

: ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

7. Система роботи з профілактики екстремізму та насильства у середовищі учнівської молоді : матеріали регіональної науково-практичної конференції / за заг. ред. А.М. Зубко, Н.І. Чабан; Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. - Херсон : РПО, 2019. 106 с.

8. Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває у конфлікті із законом : метод. посіб. / Є.Б. Павлова, Ю.А. Луценко, М.І. Винник та ін.; Всеукр. Фундація "Захист Прав Дітей"; Держ. департамент України з питань викон. покарань. - К. : Компанія ЛІК, 2017. 56 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.; За заг. ред. Т.П. Цюман . К. : ВПЦ «Експрес» 2010. 328 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/training_modul_abuse_prevention_school.pdf

Тема № 8: Залежна поведінка

Семінарське заняття: Залежна поведінка

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про особливості формування та прояву залежної поведінки; виховувати прагнення до зорового способу життя.

Кількість годин – 4 години

Навчальні питання:

Частина 1

1. Адикція: визначення поняття, основні ознаки та етапи формування.
2. Фактори формування адикції
3. Характеристики найпоширеніших у наш час видів залежної поведінки (алкогольної, наркотичної, харчової залежності)

Частина 2

4. Концептуальні моделі залежної поведінки
5. Феномен спів-залежності
6. Характеристики найпоширеніших у наш час видів залежної поведінки (інтернет-залежності, ігрової залежності)

Методичні вказівки

Частина 1

1. Адикція: визначення поняття, основні ознаки та етапи формування.

В першому питанні семінарського заняття потрібно наголосити на тому, що залежна поведінка особистості є серйозною соціальною проблемою, оскільки у вираженій формі може мати такі негативні наслідки, як втрата працездатності, конфлікти з навколишніми, здійснення злочинів. Крім того, це найпоширеніший вид девіації, що так чи інакше зачіпає будь-яку родину.

Виділяють загальні ознаки адиктивної поведінки:

1) проявляється в її стійкому прагненні до зміни психофізичного стану. Даний потяг переживається людиною як імпульсивно-категоричний,

непереборний стан. Зовні це може виглядати як боротьба із самим собою, а частіше – як втрата самоконтролю.

2) з'являється не раптово, вона є безперервним процесом формування й розвитку адикції (залежності). Адикція має початок, індивідуальний плин (з посиленням залежності) і результат.

3) тривалість і характер протікання стадій залежать від особливостей об'єкта (наприклад, виду наркотичної речовини) і індивідуальних особливостей адикта (наприклад, віку, соціальних зав'язків, інтелекту, здатності до сублімації).

4) циклічність.

5) не обов'язково приведе до захворювання або смерті (як, наприклад, у випадках алкоголізму або наркоманії), але закономірно викликає особистісні зміни й соціальну дезадаптацію.

2. Фактори формування адикції

Відповідь на друге питання слід розпочати з класифікації умов і факторів адиктивної поведінки.

Зовнішні соціальні фактори: технічний прогрес в області харчової промисловості або фармацевтичної індустрії; нові товари, що викидають на ринок, нові й потенційні об'єкти залежності; діяльність наркоторговців хімічних речовин, що активно утягують молодь у споживання; субкультура певної групи; родина; дитяча травма.

Індивідуальні особливості конкретної особистості : стать, вік, акцентуації характеру, рівень стресостійкості, наявність сенсу життя тощо.

Говорячи про фактори залежної поведінки, необхідно ще раз підкреслити, що в їх основі лежать природні потреби людини. Схильність до залежності в цілому є універсальною особливістю людини. За певних умов, однак, деякі нейтральні об'єкти перетворюються в життєво важливі для особистості, а потреба в них підсилюється до неконтрольованої.

3. Характеристики найпоширеніших у наш час видів залежної поведінки (алкогольної, наркотичної, харчової залежності)

Відповідь на третє питання повинна складатися з розгорнутої характеристики наступних форм залежної поведінки:

- хімічна залежність (паління, токсикоманія, наркозалежність, лікарська залежність, алкогольна залежність);
- порушення харчової поведінки (переїдання, голодування, відмова від їжі).

Частина 2

4. Концептуальні моделі залежної поведінки

В четвертому питанні розкриваються моделі залежної поведінки:

- моральна модель – у наш час якщо й має місце, то скоріше застосовується до наркозалежних в основному через тісний зв'язок між уживанням наркотиків і здійсненням правопорушень;

- модель хвороби – залежність є захворюванням, яке вимагає отримання спеціальної допомоги. При цьому адикт частково звільняється від відповідальності за походження своєї хвороби. Оскільки залежність визнається важковиліковою, людина, яка страждає нею, повинна пручатися

хворобливому потягу все життя. І саме за це вона несе особисту відповідальність;

- симптоматична модель, припускає вивчення адиктивної поведінки як окремих поведінкових «симптомів» або звичок. Така поведінка формується за законами научення так само, як і будь-які інші (у тому числі корисні) поведінкові стереотипи. Отже, медико-психологічний вплив повинен бути переважно спрямованим на конкретний симптом – звичку;

- психоаналітична модель – адиктивна поведінка є одним із проявів порушеної особистісної динаміки. Індивідуальна схильність до залежної поведінки визначається в перші роки життя. Далі вона викликається й підтримується як несвідомими мотивами, так і особливостями характеру людини;

- системно-особистісна модель розглядає залежну поведінку як дисфункціональну, пов'язану зі збоєм у життєво важливих функціях і в системі значимих відносин особистості.

- біопсихосоціальна модель розглядає залежність як наслідок порушень у функціонуванні складної багаторівневої системи «соціум - особистість - організм». Це значить, що адиктивна поведінка повинна одночасно розглядатися в декількох планах: культурологічному, соціальному, правовому, психологічному, медико-біологічному.

5. Феномен спів-залежності

Відповідь на п'яте питання розкриває сучасні погляди на родину, що відіграє істотну роль не тільки в походженні, але й у підтримці залежної поведінки. Родичі самі можуть мати різні психологічні проблеми, у силу чого вони нерідко провокують зрив адикта, хоча й реально страждають від нього. У випадку ж тривалого збереження

адиктивної поведінки в кого-небудь із членів родини в родичів адикта, у свою чергу, можуть з'являтися серйозні проблеми й формуватися стан співзалежності.

Під співзалежністю розуміють негативні зміни в особистості й поведінці родичів внаслідок залежної поведінки кого-небудь із членів родини. Це у свою чергу перешкоджає не тільки ефективному вирішенню конфліктної ситуації в родині, але й самому процесу подолання залежності. Таким чином, співзалежність - це замкнене коло сімейних психологічних проблем.

6. Характеристики найпоширеніших у наш час видів залежної поведінки (інтернет-залежності, ігрової залежності)

Відповідь на третє питання повинна складатися з розгорнутої характеристики наступних форм залежної поведінки:

- геймблінг – ігрова залежність (комп'ютерна залежність, азартні ігри);
- сексуальні адикції (зоофілія, фетишизм, пігмаліонізм, трансвестизм, ексгібіціонізм, вуайєризм, некрофілія, садомазохізм);
- релігійна деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, втягнення у секту).

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2018. 440 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В. Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
4. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / Н.Ю. Максимова. К. : Либідь, 2016 328 с.
2. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.
3. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / Л. Люндквіст, В. Бурлака, В. Шевченко та ін.; під ред. В. Бурлаки. - Київ : ГЕРБ, 2018. 223 с.
4. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Бурлака В.В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді
URL: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/>

Практичне заняття: Зловживання інтернетом та інтернет-залежність.

Навчальна мета заняття: навчити здобувачів визначати відмінності між нормальною поведінкою, зловживанням та залежністю (адиктивною поведінкою) в інтернеті; сформувати вміння здійснювати первинну, вторинну та третинну профілактику інтернет-залежності серед учнів закладів загальної середньої освіти.

Кількість годин – 2 год. Місце проведення – аудиторія

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки інтернет-залежності
2. Профілактика зловживання Інтернетом та електронними засобами комунікації і формування залежності від них.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

1. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловйова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко, Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., & Янковець В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П

Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

У межах *норми* підліток може досить багато часу проводити в Інтернеті з метою навчання, роботи, спілкування та відпочинку; може грати у вільний час на електронних пристроях. Проте його активність лише сприятиме задоволенню різноманітних потреб та інтересів, не заважатиме виконанню іншої важливої діяльності, не спричинить конфліктів з оточенням і не зможе завдати шкоди здоров'ю.

Про *зловживання (ризиковану поведінку)* говоримо, коли активність в Інтернеті набуває форм, що можуть зашкодити здоров'ю, розвитку, взаєминам, навчанню (або роботі) та виконанню інших соціальних функцій, а людина залишається здатною контролювати таку поведінку і до певної міри суміщати її із іншою важливою діяльністю.

У випадку *залежної (адиктивної)* поведінки людина повністю зосереджується на певній активності, що стає для неї надцінною, і втрачає здатність її контролювати навіть тоді, коли це необхідно.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Поняття та ознаки інтернет-залежності

Ключові ознаки, що вказують на перехід від зловживання Інтернетом до залежності (К. Янг, Дж. Леменс, А. Джентайл, Е. Сарда та ін.), є такими.

1. Надмірна стурбованість, зосередженість на певних активностях в Інтернеті (у підлітка бувають періоди, коли він постійно думає про те, що робитиме в Інтернеті, очікує, коли зануриться в спілкування або гру, не може думати про інше).

2. Потреба у збільшенні часу для улюбленої активності в Інтернеті (підліток хоче довше перебувати в мережі, частіше грати або перечитувати повідомлення, перевіряти статуси; невдоволений через те, що хотів би грати або спілкуватись більше ніж це можливо).

3. Негативні переживання виникають, коли бажана активність в Інтернеті стає недоступною (підліток відчуває неспокій, напругу, роздратування, відчуває себе нещасним, що посилюється з часом).

4. «Втеча» в Інтернет від негараздів (підліток занурюється у веб-серфінг, соціальні мережі або ігри, щоб забути про проблеми, не думати про неприємні речі або позбутися негативних переживань).

5. Проблеми через надмірну активність в Інтернеті (неспроможність своєчасно зупинитись, недосипання тощо; підліток систематично не виконує домашніх завдань, пропускає заняття в школі, має непорозуміння з оточенням, що не призводить до зміни його поведінки на кращу).

6. Невдалі спроби контролю над активностями в Інтернеті, коли через неприємності та конфлікти, спричинені ними, підліток намагався скоротити час або частоту перебування в мережі, проте це йому не вдалося;

7. Приховування активності в Інтернеті (підліток приховує від інших час, який витрачає на Інтернет; у відповідь на запитання говорить неправду; переглядає ресурси, спілкується або грає таємно).

8. Втрата альтернативних інтересів (паралельно з посиленням активності в Інтернеті підліток втрачає інтерес до того, що раніше його цікавило; менше часу проводить із друзями, нехтує іншими видами діяльності).

9. Конфлікти та руйнування стосунків через активність в Інтернеті (суттєві конфлікти з батьками та іншими членами сім'ї, втрата друзів та нехтування значущих відносин).

Вправа «Ознаки інтернет-залежності»

Розділити здобувачів на 3 підгрупи. Кожна підгрупа працює над презентацією «Ознаки інтернет-залежності», через 10-15 хв. Презентує свої напрацювання.

Обговорення і висновки:

Людина вважається інтернет-залежною, якщо протягом року у неї систематично спостерігається не менше п'яти із вищеназваних ознак.

Занепокоєння має виникати, якщо дитина:

- проводить в Інтернеті все більше і більше часу без об'єктивної потреби, пов'язаної з роботою, навчанням, або якщо не спілкується з друзями у звичний спосіб;
- не може відволіктись від Інтернету на дійсно важливі справи;
- систематично проводить в Інтернеті або в гаджетах нічний час, незважаючи на необхідність ранком іти до школи;
- має кардинальні зміни настрою після заглиблення в Інтернет;
- без об'єктивних причин забуває про усталені інтереси;
- стала незадовільно навчатися і залишається так само активною в Інтернеті;
- постійно «втікає» до Інтернету від неприємностей, конфліктів, зауважень батьків тощо;
- тривалий час перебуває у пригніченому або агресивному стані, не може зосередитись на іншій справі, коли втрачає можливість перебувати в Інтернеті;
- систематично забуває поїсти, виконати гігієнічні процедури, скаржитися на погане самопочуття.

Водночас частота і тривалість перебування в Інтернеті, в тому числі перевірка електронної пошти, месенджерів тощо, вже не можуть слугувати ознакою формування зловживання або залежності, адже Інтернет і гаджети давно стали основними каналами комунікації і підтримки соціальних зв'язків, тож людина таким чином просто задовольняє актуальні для неї потреби.

2. Профілактика зловживання Інтернетом та електронними засобами комунікації і формування залежності від них.

Виділяють первинну, вторинну та третинну профілактику інтернет-залежності серед учнів закладів загальної середньої освіти.

Первинна профілактика спрямована на запобігання зловживанню Інтернетом та усунення загальних чинників інтернет-залежності, має охоплювати всіх учнів та їхніх батьків (представників), і передбачає:

- розвиток медіаграмотності з інформуванням про можливості та ризики, пов'язані з різними активностями в Інтернеті, зокрема щодо формування залежності, її ознак та наслідків;

- формування в учнів навичок безпечного поводження в Інтернеті та з гаджетами, розвиток уміння використовувати їх з користю; та електронними приладами, спілкування з дитиною на теми, пов'язані з Інтернетом та електронними іграми, надання підтримки у вирішенні проблем, що виникають у зв'язку з цим;

- розвиток у дітей загальних життєвих навичок та умінь, необхідних для вирішення проблем та адекватного реагування на складні життєві ситуації; а в батьків – уміння налагоджувати педагогічний підхід, адекватний віковому розвитку дитини;

- підтримка у дітей і батьків цінностей здоров'я та особистої гідності, навичок здорового способу життя, критичного мислення, здатності свідомого самотійного прийняття рішень у критичних ситуаціях, опору негативним соціальним впливам та маніпуляціям тощо;

- розвиток та підтримка різноманітних інтересів дітей та створення для їх задоволення відповідних можливостей (гуртки, секції, студії, змагання, конкурси, діяльність груп за інтересами тощо);

- організація здорового і цікавого дозвілля.

Вторинна профілактика спрямована на запобігання формуванню або загостренню залежності та її наслідків у тих, хто вже демонструє ознаки зловживання Інтернетом або зазнав на собі вплив чинників формування інтернет-адикції. Заходи вторинної профілактики можуть передбачати:

- виявлення дітей, які перебувають у ризикованій ситуації або демонструють особистісні якості, що підвищують ризик формування адикції; сприяння усвідомленню такими дітьми власних ризиків та формування в них мотивації до їх подолання;

- надання таким дітям соціальної та психологічної підтримки, спрямованої на своєчасне виявлення та вирішення особистісних проблем;

- формування вольових звичок, а також навичок контролю над власними потягами, прийняттям рішень та конструктивними стратегіями опанування стресом;

- заохочування альтернативних інтересів дітей та залучення їх до діяльності, що сприятиме налагодженню соціальних контактів та системи соціальної підтримки, самоствердженню та самореалізації;

- надання сім'ям з дітьми допомоги у подоланні проблем, налагодженні позитивного психологічного клімату, корекції стилю виховання в родині та взаємин між дорослими і дітьми, створенні умов для їх подальшого розвитку;

- забезпечення доступності для сімей і дітей до мережі соціальних послуг.

Третинна профілактика. Якщо дитина виявляє ознаки вже сформованої адиктивної поведінки, необхідно звернутися по фахову психологічну допомогу задля її корекції; якщо ж дитина перебуває у складних життєвих обставинах, слід забезпечити їй також соціальну підтримку. Якщо у батьків або вчителів виникла підозра, що у дитини формується/сформувалася інтернет-залежність, необхідно звернутися до організацій, які надають відповідні соціальні послуги, описати ситуацію та отримати консультацію щодо подальших дій. При взаємодії з підлітком необхідно уникати тиску і конфліктів, оскільки вони лише

посилюватимуть його соціальну дезадаптацію та прагнення «втечі» від реальності. Водночас не слід ігнорувати або приховувати проблеми від дитини, надавати їй надмірної протекції, виконувати за неї її обов'язки. У спілкуванні з підлітком слід виявляти розуміння ситуації та готовність підтримати його у вирішенні проблем, що виникають, розказати про можливості та мотивувати до звернення по фахову допомогу.

Інформацію про організацій, які надають допомогу особам із інтернет-залежністю та їхнім сім'ям, можна отримати в регіональних центрах соціальних служб.

Вправа «Як зробити онлайн-світ безпечним для дітей різного віку»

Розділити групу на 3 підгрупи.

Кожна підгрупа 15 хв. готує презентацію відповідаючи на питання «Як зробити онлайн-світ безпечним для....»

1 підгрупа – молодших школярів (6–10 років)

2 підгрупа – молодших підлітків (11–13 років)

3 підгрупа – для підлітків (14+ років)

Кожна підгрупа презентує свої напрацювання.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Програми з профілактики інтернет-залежності підлітків повинні містити освітній, психологічний і соціальний компоненти і передбачати роботу з усіма суб'єктами освітнього процесу – дітьми, батьками, вчителями. Крім цього, слід руйнувати «культ досконалості», декларований в інтернет-середовищі й натомість створювати умови для формування особистої самоефективності й почуття власної гідності як альтернативи пошуку схвалення себе у віртуальній реальності.

Тема № 9: Суїцидальна поведінка

Семінарське заняття: Суїцидальна поведінка

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про фактори суїцидального ризику та мотивацію до суїциду; розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Визначення, типологія і структура суїцидальної поведінки
2. Причини та умови суїцидальної поведінки
3. Вікові особливості суїцидальної поведінки.
4. Причини потрапляння дітей і підлітків до «груп смерті»

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання семінарського заняття необхідно зазначити, що тривалий час у світі переважала психопатологічна концепція, яка однозначно визначала самогубство як прояв і результат психічного розладу особистості. Відповідно до сучасних наукових концепцій, самогубство найчастіше розглядається як наслідок соціально-психологічної дезадаптації особи в умовах конфліктів, що переживаються нею (водночас, не виключається

вірогідність скоєння суїциду і внаслідок психічних розладів).

Суїцид (самогубство) – це усвідомлений акт самоусунення людини з життя під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, при яких власне життя, як вища цінність, втрачає сенс. До суїцидальної поведінки звичайно відносять завершені самогубства, суїцидальні спроби (або парасуїцид) і наміри здійснити самогубство. Виділяють наступні форми самогубств: завершений суїцид – дії особи, наслідком яких є її смерть; незавершений суїцид (суїцидальна спроба або парасуїцид) – акт навмисного самоушкодження особи, що не призводить до її смерті, але викликає поранення (травму) і на певний час призводить до зниження продуктивності праці чи втрати працездатності; розширений суїцид – дії особи, за яких вона посягає на життя інших людей, а після цього вчиняє самогубство (закінчене або незакінчене).

Період часу від виникнення у людини суїцидальних задумів і переживань до їх реалізації характеризується особливим психічним станом, який обумовлює підвищену вірогідність суїцидальної дії, так званий передсуїцид. Далі курсанти дають характеристику передсуїцидальному періоду, власне суїцидальній фазі та, у разі незавершеного самогубства, постсуїцидальному періоду.

Відповідь на друге питання повинна складатися з розгорнутої характеристики факторів суїцидальної поведінки:

- індивідуально-психологічні (1 тип особистості: нетерплячий, прагне випередити час, намагається робити декілька справ одночасно, дратівливий у спілкуванні з оточуючими, імпульсивний, інколи вороже налаштований, нездатний сприйняти свою поразку, надмірно критичний до себе, вимірює власну успішність, передусім, матеріальним добробутом, високим соціальним статусом. 2 тип особистості: відсутність зовнішніх проявів гніву, агресії та інших негативних емоцій (страх, сум, роздратування), підвищений рівень внутрішньої тривоги, висока чутливість до критичних зауважень, залежність від оцінок оточуючих. Надмірна доброзичливість, поступлива позиція щодо оточуючих, постійне прагнення задовольняти їхні потреби – аж до самопожертви, замкненість, відстороненість);

- соціально-демографічні (вік, стать, освіта і професія, місце проживання, особливості внутрішньо-сімейних відносин);

- медичні (наявність невиліковного, важкого, хронічного захворювання у людини, які суб'єктивно оцінюються нею, як загроза життю та здоров'ю, або соціальному благополуччю її родини. Небажання стати тягарем для близьких, страх перед можливою фізичною безпорадністю, відсутність фінансової спроможності оплатити лікування тощо);

- природні (фактори оточуючого середовища, що сприяють розвитку стресу у людини, можуть призвести до погіршення стану її самопочуття, роздратування, втоми, виснаження (підвищена/низька температура повітря, шум, забрудненість території, радіація, погане освітлення, нестача їжі, води, інших необхідних ресурсів, перенаселеність тощо).

Відповідаючи на третє питання слід зазначити наступне. Суїцидальна поведінка в дитячому віці носить характер ситуаційно-особистісних реакцій,

тобто пов'язана не із самим бажанням померти, а із прагненням уникнути стресових ситуацій або покарання. Більшість дослідників відзначає що суїцидальна поведінка в дітей до 13 років досить рідке явище й тільки з 15-літнього віку суїцидальна активність різко зростає, досягаючи максимуму в 16-19 років.

Самогубство в дитячому віці породжується гнівом, страхом, бажанням покарати себе або інших. Нерідко суїцид на поведінка сполучається з іншими поведінковими проблемами, наприклад прогулами школи або конфліктами. Виникненню суїцидної поведінки також сприяють тривожні й депресивні стани. Ознаками депресії в дітей можуть бути: сум, невластиве дітям безсилля, порушення сну й апетиту, зниження ваги й соматичні скарги, страхи, невдачі й зниження інтересу до навчання, почуття неповноцінності, надмірна самокритичність, замкнутість, занепокоєння, агресивність і низька стійкість до фрустрації.

Трохи іншу картину суїцидальної поведінки ми спостерігаємо в підлітковому віці. Серед підлітків спроби самогубства зустрічаються суттєво частіше, ніж у дітей. Суїцидальна поведінка в цьому віці частіше має демонстративний характер, у тому числі - шантаж. У цілому можна говорити про значний вплив на суїцидальну поведінку підлітків міжособистісних відносин з однолітками й батьками. Іншим надзвичайно важливим фактором, на жаль відносно мало вивченим, виступає вплив підліткової субкультури.

Найчастіше самогубства скоює молодь у віці від 16 до 24 років, що пов'язано з високими вимогами до адаптаційних механізмів особистості, які активізуються в даний період.

Другий пік суїцидальної активності у людини припадає на 35 - 40 років. Зважаючи на психологічні проблеми даного періоду, в цьому віці часто відбувається зміна ієрархії цінностей, що часто поєднується з депресією. Окрім того, саме в цей період дорослі діти залишають родину, а батьки хворіють та вмирають, також у даної вікової групи частіше виникають проблеми професійного росту.

Третій пік. На відміну від молодості, в зрілості до суїциду найчастіше призводить депресія. Саме у віці від 45 до 50 років з'являється зайва вага, облісіння або погіршується зір. Страх стати сексуально непривабливим і неповноцінним звичайний для більшості чоловіків після 45 років. Ще одним джерелом триваючого дистресу, кризи середини життя, може стати зрада подружжя і розлучення. Почуття розчарування може відноситися і до фахової кар'єри.

Четвертий пік суїцидального ризику припадає на людей похилого віку понад 60 років. Страх самотності, почуття безпорадності перед старістю, гостре переживання смерті близької людини – основні причини суїциду у цей віковий період.

Відповідь на четверте питання: участь підлітків у так званих «групах смерті» все частіше стає проблемою не тільки родини, а й суспільства в цілому.

«Групи смерті» - це спеціально створені у соціальних мережах закриті співтовариства, розраховані на малолітніх дітей (9-11 років) та підлітків (11-15

років) яким пропонується вступати у віртуальну гру, метою якої є самогубство гравця.

Як визначити, які діти потрапляють до групи ризику?

«Групи смерті» і доступність інформації в інтернеті – це спусковий гачок. Наприклад, з дитиною вдома майже не спілкуються, контакту з рідними немає, дають іноді кишенькові гроші, а іноді багато грошей, але при цьому в родині немає здорових емоційних відносин або присутнє фізичне, емоційне насильство. Тоді дитина буде звертатися за підтримкою до інтернету. Крім того, в неї можуть бути специфічні особистості, і це не обов'язково серйозні порушення. У в цьому випадку дитина буде більш сприйнятливою до негативних зовнішніх впливів.

Основною ознакою залежності від комп'ютерних ігор є те, що комп'ютер починає керувати людиною, при цьому для особистості важливим стає не результат діяльності, а сам процес.

Першими ознаками залежності дітей є:

- пропуски шкільних занять через комп'ютерні ігри;
- проведення часу за комп'ютером уночі;
- поєднання процесу гри із прийомом їжі;
- асоціювання себе з героєм гри;
- відсутність інших захоплень;
- нівелювання спілкування з іншими людьми;
- час, проведений за комп'ютером, перевищує час, що витрачається на інші види діяльності;
- гра набуває для дитини зверхцінного значення;
- агресивне реагування на намагання оточуючих обмежити час перебування за комп'ютером;
- небажання відволікатися від роботи чи гри на комп'ютері;
- нездатність контролювати час, проведений за комп'ютером;
- витрачання великої кількості грошей на оновлення програмного забезпечення;
- відчуття емоційного підйому під час гри;
- обговорення ігрової тематики з оточуючими;
- навмисне применшення або брехня щодо часу, проведеного за комп'ютером (або з гаджетом);
- прояви агресивності/дратівливості за неможливості скористатися інтернетом;
- погіршення навчальних показників у зв'язку з використанням мережі;
- втрата інтересу до соціального життя та зовнішнього вигляду;
- виправдання власної поведінки і пристрасті.

Можна відзначити також інші ознаки, зокрема у дітей і підлітків:

- часті безпричинні зміни настрою від млявого до піднесеного;
- хвороблива та неадекватна реакція на критику, зауваження, поради;
- опозиційність до батьків, родичів, старих друзів, що зростає;
- значне емоційне відчуження;
- погіршення пам'яті й уваги;

- депресія, страх, тривога, поява фобій;
- значна зміна кола спілкування перенесення спілкування в кіберпростір;
- відхід від справ, до яких раніше спостерігався інтерес,
- відмова від звичного хобі тощо.

Потрібно бути уважними до проблем і потреб дітей, намагатися їх чути. Дітям потрібно комусь довіряти, їм важливо, щоб їх підтримували. Думки про суїцид або захоплення небезпечними іграми можуть свідчити про те, що в дитини накопичилося багато енергії, яка не знаходить відповідного виходу. Тому у групі ризику діти, яких не навчили або не створили достатньо умов для самореалізації, творчості.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

Допоміжна:

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.

2. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.

3. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / авт. кол. : В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець, О.І. Федорєнко та ін. ; МВС України, Харків.нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2021. – 60 с.

4. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

Практичне заняття: Суїцидальна поведінка

Навчальна мета заняття: сформувати знання і вміння з організації і проведення комплексної психологічної допомоги при проявах суїцидальної поведінки у підлітків

Кількість годин – 2 год. Місце проведення – аудиторія

Навчальні питання:

1. Визначення ризиків здійснення суїциду дитиною
2. Стратегії реагування на прояви суїцидальної поведінки підлітка.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття.

1. Журавель Т., Іванюк І., Лехолєтова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловйова В., Сорєкіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовєнко, Ю., Чєпенко О., Чуйко О., Швед О., & Янковець В. (2022). Профілактика дєструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовєнко, Рєд.). Видавництво ФО-П

Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На цьому практичному занятті суїцид та суїцидальна поведінка розглядаються у такому контексті [1]:

Аутоагресія – навмисні дії, спрямовані на заподіяння собі фізичної та психологічної шкоди шляхом нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, відмови від задоволення нагальних потреб, натомість отримання небезпечного задоволення, у тому числі шляхом самозвинувачення та/або самоприпинення. Крайня форма аутоагресії – суїцид.

Суїцидальна поведінка – це прояви суїцидальної активності в думках, намірах, висловлюваннях, погрозах, спробах, діях.

Суїцидальні думки – це думки про самогубство або підвищений інтерес до нього. Вони можуть виникати епізодично і швидко проходити, а можуть і стати етапом формування суїцидальної поведінки. Такі думки бувають пасивними й активними.

Суїцидальна спроба – цілеспрямоване використання засобів самогубства, яке з певних причин не має летальних наслідків.

Суїцид (завершене самогубство) – навмисне самоушкодження зі смертельним результатом з метою позбавлення себе життя.

Суїцидент – особа, яка здійснила спробу суїциду або демонструє суїцидальні наміри.

Самоушкодження – навмисне ушкодження свого тіла через внутрішні причини, що можливе і без суїцидальних намірів.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Визначення ризиків здійснення суїциду дитиною

Підлітки, що мають намір скоїти самогубство, свідомо або несвідомо подають сигнали про власну безпорадність, шукаючи можливості порятунку. Характерною комунікативною дією є часто непрямі повідомлення дитини про свої суїцидальні наміри, які дозволять дорослим визначати рівень ризику її суїцидальної поведінки.

Ризик – це велика ймовірність чогось, як правило, негативного, небажаного, що може відбутися або не відбутися. Визначається сукупністю факторів, під впливом яких виникає ситуація ризику.

Ситуації ризику притаманні певні *характеристики*:

- невизначеність результатів дій;
- небезпека виникнення негативних наслідків у разі активності потенційного суїцидента;
- наявність джерел небезпеки у зовнішньому середовищі та/або в поведінці людини.

Суїцидальний ризик – це потенційна готовність до вчинення самогубства.

Оцінка ризику – це визначення ступеня вираженості намірів і ризиків суїцидальної поведінки.

Оцінка ризику суїцидальної поведінки повинна ґрунтуватися на

всебічному вивченні соціальної ситуації, клінічному обстеженні та врахуванні специфічних особливостей підліткового віку.

Проблема оцінки ризику і профілактики самогубства потребує пильної уваги і ретельного пошуку шляхів її вирішення. Розробка на всіх рівнях чітких алгоритмів взаємодії з підлітком сприятиме поліпшенню якості спеціальної медичної, соціально-психологічної допомоги та профілактики повторних спроб. Не слід забувати, що іноді для запобігання самогубству потрібно звернутися до лікаря-психіатра за призначенням медикаментозної терапії.

Вправа «Оцінка рівня ризику здійснення суїциду підлітком»

Розділити здобувачів на три підгрупи.

1 підгрупа – працює над презентацією Низький ризик вірогідності здійснення суїциду.

2 підгрупа – Середній ризик вірогідності суїцидальної поведінки.

3 підгрупа – Високий і Надвисокий рівень вірогідності суїцидальної поведінки.

Обговорення і висновки:

1. За умови висловлення підлітком неконкретизованих, майже абстрактних думок, які нібито стосуються загалу, а не його особисто, наприклад, «Життя складне», «Краще так не жити», «Усе набридло», «Нічого не зміниться», «Від нас нічого не залежить», «Усім усе байдуже», можна говорити про **низький ризик вірогідності** здійснення суїциду. В такому разі педагогу пропонується домовитися з підлітком, «уклавши» усну угоду. Наприклад: «Я, Микола, обіцяю (даю усну згоду) зберігати своє життя у безпеці і не завдавати собі і своєму здоров'ю шкоди».

2. Якщо думки конкретизовані як особистісні («Всім буде краще без мене», «Мені ніхто не допоможе», «Я вже не витримую», «В мене нема виходу», «Я нікому не потрібен», «Не бачу сенсу жити»), а підліток має намір, наприклад, наковтатися пігулок, то можна говорити про **середній ризик вірогідності** суїцидальної поведінки. За таких умов пропонуємо укласти з підлітком письмову угоду, що може виглядати так: «Я, Анастасія, обіцяю, що буду зберігати своє життя у безпеці, не буду завдавати шкоди собі та своєму здоров'ю. Даю на це письмову згоду. Число, підпис».

3. **Ризик високий** – за наявності думок, плану та засобів, необхідних для реалізації задуму, наприклад, підліток вже придбав пігулок.

4. Якщо підліток має певні думки, план та засоби, а в минулому мав ще й досвід спроб самогубства, йдеться про **надвисокий рівень ризику** його здійснення.

2. Стратегії реагування на прояви суїцидальної поведінки підлітка

Стратегія 1. Мати у відкритому доступі номери телефонів екстреної служби допомоги та ін.

Негайно зв'язатися з родиною. Залучити до підтримки дитини сім'ю, фахівців, що працюють з профілактикою суїциду (психіатрів, психологів), друзів дитини. Важливо також одразу проінформувати адміністрацію закладу. Налаштуйте в закладі освіти систему зв'язку зі співробітниками, які мають спеціальну освіту й обізнані в тому, як реагувати на прояви суїцидальної

поведінки.

Якщо суїцидальна поведінка в активному стані, вживайте термінових заходів:

- не залишайте дитину на самоті, намагайтеся її заспокоїти, знизити рівень її тривоги;
- негайно інформуйте батьків або законних представників дитини про ситуацію ризику, в якій опинився підліток, і про необхідність надання йому екстреної допомоги;
- телефонуйте до екстрених служб (102, 103 або 112, ін.), допомога яких знадобиться в ситуаціях високого суїцидального ризику, а також спроб чи завершеного суїциду.

Про суїцидальну поведінку, пов'язану зі цькуванням чи булінгом, також слід повідомити поліції та пояснити учням, що доведення до самогубства – це караний злочин, за вчинення якого настає кримінальна відповідальність.

Стратегія 2. Обмежити доступ до засобів самоушкодження і способів суїциду:

- вилучити із зони доступу дитини усі предмети, які можна використати для здійснення суїциду;
- обмежити можливість відкриття вікон або виходу на дах (падіння з висоти – другий за поширенням спосіб суїциду в міському середовищі);
- обмежити можливості переміщення дитини.

Стратегія 3. Не залишати дитину наодинці з проблемою, залучати до її розв'язання вчителів, друзів, інших однолітків

- Відчуття самотності і відторгнення – один із факторів ризику суїцидальної поведінки.
- Навіть якщо підлітка виписали з лікарні, куди він потрапив внаслідок суїцидальних проявів, небезпека може залишатися.

Стратегія 4. Розвиток комунікативних навичок запитування і слухання

- Вислухавши думки і переживання підлітка, пов'язані із суїцидальною поведінкою, ми можемо знизити рівень його напруги і показати, що піклуємося про нього, хочемо його зрозуміти та допомогти йому.

Стратегія 5. Що робити, якщо суїцидальна спроба учня була публічною або набула розголосу

- Не приховувати випадку, проте мати на увазі, що поки підліток, який скоїв суїцидальну спробу не розповів про неї своїм товаришам, ця інформація є подією його приватного життя, отже конфіденційною. Про це потрібно попередити батьків підлітка і співробітників школи, проявляючи таким чином співчуття і толерантність до особи, яка вчинила спробу самогубства.
- Не допускати оцінювання, осуду і пліток. Говорити про суїцидальну поведінку відверто.
- Створити мережу емоційної підтримки. Переконати очевидців та обізнаних у події, що така підтримка може врятувати життя.
- Дати дітям можливість запитувати, ділитися думками, переживаннями, емоціями. Обговорити з ними шляхи вирішення складної ситуації. Це знизить рівень загальної тривоги і страху.

- Пояснити учням та іншим учасникам освітнього процесу, що в освітньому середовищі неприпустимо соромити дитину, яка намагалася позбавити себе життя, чи насміхатися над нею. Спілкуйтеся із суїцидентом з позиції шанобливого слухання. Поважайте його мовчання. Не перебивайте його. Дайте змогу розповісти все, що він вважатиме за потрібне.

- Обов'язково обговоріть із батьками стан дитини і налаштуйте їх на підтримку. Спонукайте їх до забезпечення дитини психологічною, медичною і психіатричною допомогою.

- Уникайте звинувачень і оціночних суджень про батьків. Людям, дитина яких спробувала позбавити себе життя, так само необхідні допомога і підтримка.

- Обов'язково запропонуйте батькам дитини, яка вчинила суїцидальну спробу, також звернутися по допомогу до фахівців.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Діти із суїцидальною поведінкою стигматизовані дорослими, які намагаються ігнорувати або приховати проблему суїциду, з різних причин уникаючи усіляких розмов про це явище. Ситуація посилює напругу між дітьми і дорослими, а також підвищує обопільну тривогу. У такому випадку діти залишаються зі своїми проблемами наодинці та не знають, до кого звертатися по допомогу. Отож дорослим необхідно перейматися рівнем напруги і тривоги, що переживає дитина, і навчитися відверто говорити про її стан та свої занепокоєння щодо цього передовсім із нею та іншими людьми, у тому числі фахівцями. Це необхідно робити задля того, аби допомогти дитині справитися з її тягарем.

Тема № 10: Соціально-психологічний вплив на девіантну поведінку особистості

Семінарське заняття: Соціально-психологічний вплив на девіантну поведінку особистості

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про стратегії соціально-психологічного впливу на основні види девіантної поведінки; розвивати навички застосування різноманітних методів профілактики та корекції девіантної поведінки.

Кількість годин – 2 годин

Навчальні питання:

1. Мета, принципи й форми психопрофілактики девіантної поведінки
2. Програми надання соціально-психологічної допомоги відносно окремих видів девіантної поведінки.
3. Форми проведення просвітницько-профілактичної роботи з дітьми та підлітками.
4. Корекція девіантної поведінки підлітків

Методичні вказівки

В першому питанні семінарського заняття потрібно розкрити систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: загальнодержавному, правовому, суспільному, економічному, медико-

санітарному, педагогічному, соціально-психологічному.

Умовами успішної профілактичної роботи вважають її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність. Остання умова особлива важливо в роботі з особистістю, що активно формується, наприклад з підлітками.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) пропонує виділяти первинну, вторинну й третинну профілактику.

Первинна профілактика спрямована на усунення несприятливих факторів, що викликають певне явище, а також на підвищення стійкості особистості до впливу цих факторів. Первинна профілактика може широко проводитися серед підлітків.

Завдання *вторинної профілактики* – раннє виявлення й реабілітація нервово-психічних порушень і робота з «групою ризику», наприклад підлітками, що мають виражену схильність до формування поведінки, що відхиляється від норми, без прояву такої в цей час.

Третинна профілактика вирішує такі спеціальні завдання, як лікування нервово-психічних розладів, що супроводжуються порушеннями поведінки. Третинна профілактика також може бути спрямована на попередження рецидивів в осіб із уже сформованим девіантною поведінкою.

2. Програми надання соціально-психологічної допомоги відносно окремих видів девіантної поведінки.

У відповіді на друге питання здобувачі пояснюють, як складається і впроваджується програма просвітницько-профілактичних занять з учнями загальноосвітніх шкіл. У підготовці слід використовувати посібник «Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів за програмою «ШКОЛА І ПОЛІЦІЯ» URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17735/1/T_Zhuravel_K_Sergeieva_SPGRM_SP_SR_IL.pdf

Приклад програми

Тема: Відповідальність підлітків за порушення закону (для 9-11 класів)

Мета програми: актуалізувати знання про юридичну, а саме адміністративну відповідальність, проаналізувати поняття прав та норм поведінки, надати учасникам інформацію щодо видів злочинів та покарань за них, проінформувати щодо особливостей кримінального провадження у справах стосовно неповнолітніх.

Завдання програми:

1) сформувати в учнів практичне розуміння права, законодавчої системи України щодо попередження та подолання правопорушень; розуміння про види злочинів та покарань за них;

2) розвинути позитивну взаємодію між поліцією та школою;

3) сформувати уявлення про особливості кримінального провадження у справах стосовно неповнолітніх;

4) попрактикуватися на основі справжніх життєвих ситуацій;

5) сформувати позитивний імідж працівників поліції серед підлітків як складову правосвідомості та правомірної поведінки.

Тривалість одного заняття: 35 – 45 хв.

Залежно від віку заняття триває:

- у 1-му класі 35 хв., у 2 – 4-му класах – 40 хв.,
- з 5-го класу – 45 хв.

План заняття:

№	Вид роботи	час
1.	Привітання учасників	2 хв.
2.	Обговорення «Що таке юридична відповідальність?»	5 хв.
3.	Обговорення «Права та норми поведінки. Адміністративна відповідальність»	10 хв.
4.	Обговорення «Види злочинів та покарань»	7 хв.
5.	Обговорення «Особливості кримінального провадження у справах стосовно неповнолітніх»	10 хв.
6.	Висновки до заняття	10 хв.
7.	Прощання «Оплески»	1 хв.

Хід заняття:

1. Привітання учасників

Мета: привітати учасників, розповісти про мету зустрічі.

Час 2 хв.

Хід проведення: Ведучі вітають учасників зустрічі та по черзі представляються, говорять про мету зустрічі: “Доброго ранку (дня, вечора). Нас звати ... (ім’я, посада).

Сьогодні у нас буде дуже пізнавальна та практична зустріч, на якій розглянемо питання відповідальності за правопорушення для різних вікових груп.”

2. Обговорення «Що таке юридична відповідальність?»

Далі ви описуєте як проводиться вправа, що говорить ведучий. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17735/1/T_Zhuravel_K_Sergeieva_SPGRM_SP_SR_IL.pdf С.61-67.

Завдання: Запропонуйте власну тематику програм соціально-психологічної допомоги відносно окремих видів девіантної поведінки.

Під час самостійної роботи розробіть просвітницько-профілактичне заняття з соціально-психологічної допомоги дітям і підліткам відносно окремих видів девіантної поведінки.

3. *Форми проведення просвітницько-профілактичної роботи з дітьми та підлітками.*

1. Пасивні форми – форми взаємодії учасників і ведучого, в якій ведучий є основною дійовою особою заняття, а учасники є лише слухачами. Класичним прикладом пасивної форми взаємодії з групою є лекція.

Недоліками пасивних форм взаємодії з аудиторією є

- обмежені можливості для отримання від аудиторії зворотного зв’язку (неможливість поставити запитання, визначити, як вас зрозуміли, чи вдалося

вам досягти поставленої мети);

- низький рівень уваги впродовж зустрічі (підлітки, зазвичай, втрачають увагу через 15-20 хв. після того, як лекція почалася);
- низький рівень сприйняття та запам'ятовування почутого, особливо якщо інформація для підлітків була новою і не використовувалась жодна наочність (прикладом наочності, що підвищує ефективність роботи, є плакати, буклети, презентації, відео).

Однак, незважаючи на це, пасивні форми мають деякі переваги:

- 1) відносно проста підготовка ведучого до заняття;
- 2) пасивний метод дозволяє подати найбільшу кількість матеріалу в обмежених часових умовах
- 3) є можливість охопити велику кількість учасників за одну зустріч.

До пасивних форм навчання можна віднести:

- лекцію – 5% запам'ятовування;
- читання матеріалу – 10%;
- аудіопрослуховування або відеоперегляд – 20%;
- демонстрацію – 30%.

З точки зору ефективності засвоєння учасниками матеріалу, що подається у ході заняття, пасивні форми вважаються найменш ефективними. Отже, використовуючи пасивні форми просвітницько-профілактичної роботи, ведучий ризикує марно витратити час.

2. *Активні форми* – це форми взаємодії учасників і ведучого, де учасники активно залучені до процесу заняття. Кожен учасник у процесі може поставити запитання, активно взаємодіяти з ведучим.

Прикладами активних форм є:

- бесіда – 35%;
- відеолекторій (поєднання відеоперегляду та обговорення побаченого) – 40%;
- дискусія (групове обговорення) – 50%.

Активні форми вважаються більш ефективними, ніж пасивні, проте менш ефективними, ніж інтерактивні форми організації просвітницько-профілактичної роботи з учнями.

3. *Інтерактивні форми* – це форми, в межах яких учасники взаємодіють не лише з ведучими, а й між собою, один з одним, обмінюючись думками, успішним досвідом, напрацьовуючи правильні та безпечні стратегії поведінки тощо.

Роль ведучого в інтерактивних заняттях полягає в тому, щоб спрямувати діяльність учасників на досягнення цілей заняття, надати певні роз'яснення, виступити у ролі експерта з певних питань.

Зокрема, серед інтерактивних форм є:

- виконання практичних завдань – 70%;
- використання здобутих знань на практиці – 90%;
- виступ у ролі ведучого – 95% (вважається, що коли ти сам проводиш заняття, ти дізнаєшся найбільше з цієї теми).

Підлітки також можуть готувати певні повідомлення у межах занять та

презентувати їх для своїх однолітків). Прикладом цього методу є тренінг, він може чергувати ігрову форму навчання, міні-лекції, дискусії, використання відео, обговорення. Заняття, які увійшли до цього методичного посібника, представлені саме у формі тренінгу.

Психологічна інтервенція – це психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання позитивних змін. Ціль інтервенції девіантної поведінки особистості полягає в ослабленні або усуненні тих форм її поведінки, які перешкоджають соціальній адаптації.

Відмінною рисою психологічної інтервенції в цілому є бажання змін з боку самої особистості, її готовність до співробітництва із психологом. У випадку девіантної поведінки неповнолітніх ініціатива й згода повинні виходити від законних представників інтересів дитини.

Основні труднощі роботи з девіантною поведінкою особистості полягає в тому, що, як правило, на перших етапах соціально-психологічної допомоги людина пручається змінам незважаючи на виражені негативні наслідки своєї поведінки. У таких випадках підставою для втручання може бути ступінь шкоди, заподіюваної девіацією, або рівень соціальної дезадаптації особистості.

Таким чином, провідними завданнями психологічного втручання при девіантній поведінці є: формування мотивації на соціальну адаптацію або видужання; стимулювання особистісних змін; корекція конкретних форм девіантної поведінки; створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін або видужання.

Ефективність роботи оцінюється як за об'єктивними ознаками зменшення небажаної поведінки (наприклад, випадків уживання наркотиків), так і за суб'єктивними змінами (наприклад, посилення бажання вести тверезий спосіб життя). Одним з найбільш важливих критеріїв позитивних змін виступає підвищення рівня соціальної адаптації особистості.

Провідними методами психологічної інтервенції є психотерапія, психологічне консультування, психологічний тренінг, організація терапевтичного середовища. Найбільш популярною формою психологічної роботи з особистістю є консультування в комбінації із психотерапією.

4. Корекція девіантної поведінки підлітків

Етапи корекційної роботи підлітків з девіантною поведінкою:

1. Формулювання соціально-педагогічної і психологічної проблеми.
2. Висування гіпотез про причини девіантної поведінки;
3. Діагностичний етап.
4. Вибір методів і технологій корекційної роботи.
5. Використання методів, методик і технологій корекційної роботи.
6. Розробка програми.
7. Впровадження цієї програми.
8. Контроль за впровадженням та ефективністю програми.

За змістом розрізняють корекцію:

- пізнавальної сфери;
- особистості;
- афективно-вольової сфери;

- поведінкових аспектів;
- міжособистісних відносин:
  - 1) внутрішньогрупових взаємин (сімейних, подружніх, колективних);
  - 2) дитячо-батьківських відносин.

За формою роботи розрізняють корекцію:

- індивідуальну;
- групову:
  - 1) в закритій природного групі (сім'я, клас);
  - 2) у відкритій групі для учасників з подібними проблемами;
  - 3) змішану форму (індивідуально-групову).

За тривалістю:

- надкоротких (надшвидко) - кілька хвилин або годин;
- коротку (швидко) - кілька годин чи днів;
- тривалу - кілька місяців;
- наддовго - рік або більше.

За масштабом вирішуваних завдань розрізняють психокорекцію:

- загальну (заходи общекоррекційного порядку);
- приватну (набір психопедагогічних впливів, що представляють собою адаптовані для даного віку психокорекційні прийоми і методи);
- спеціальну (комплекс прийомів, методик і організованих форм роботи з учасником або групою одного віку, які мають схожі проблеми).

Виділяють психокорекційний комплекс, що включає в себе чотири основні блоки:

1. *Діагностичний блок* – діагностика особливостей розвитку особистості, виявлення чинників ризику, формування загальної програми психологічної корекції.

2. *Установчий блок* – спонукання бажання взаємодіяти, зняття тривожності, формування бажання співробітничати і щось змінити у своєму житті.

3. *Корекційний блок* – гармонізація та оптимізація розвитку клієнта, перехід від негативної фази розвитку до позитивної, оволодіння певними способами діяльності.

4. *Блок оцінки ефективності корекційних впливів* – вимір психологічного змісту та динаміки реакцій, сприяння появі позитивних поведінкових реакцій і переживань, стабілізація позитивної самооцінки.

Література:

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

2. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. 440 с.

3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

4. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Благута Р.І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти : монографія. Львів : ЛьвДУВС: Край, 2018. 176 с.

2. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.

3. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.

4. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.

5. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К. : Вид. Паливода А.В., 2016. 260с.

6. Максимова Н.Ю. Психологія соціальної роботи з проблемними сім'ями : навч. посіб.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2017. 463 с.

7. Максимова, Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015.

8. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.

9. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / Л. Люндквіст, В. Бурлака, В. Шевченко та ін.; під ред. В. Бурлаки. - Київ : ГЕРБ, 2018. 223 с.

10. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

11. Система роботи з профілактики екстремізму та насильства у середовищі учнівської молоді : матеріали регіональної науково-практичної конференції / за заг. ред. А.М. Зубко, Н.І. Чабан; Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. - Херсон : РІПО, 2019. 106 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Бурлака В.В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді URL: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/>

2. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-

упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.; За заг. ред. Т.П. Цюман . К. : ВПЦ «Експрес» 2010. 328 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/training_modul_abuse_prevention_school.pdf

Практичне заняття: Соціально-психологічний вплив на девіантну поведінку особистості

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вміння і навички розробляти програми, сценарії занять та проводити просвітницько-профілактичні заняття з учнями ЗОШ які мають ознаки девіантної поведінки

Кількість годин – 2 год. Місце проведення – аудиторія

Навчальні питання:

1. Програми просвітницько-профілактичних занять з учнями які мають ознаки девіантної поведінки
2. Презентація розроблених здобувачами сценаріїв просвітницько-профілактичних занять для учнів які мають ознаки девіантної поведінки.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В. Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
2. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с

Допоміжна:

1. Благута Р.І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти : монографія. Львів : ЛьвДУВС: Край, 2018. 176 с.
2. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.
3. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.
4. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
5. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр "Ла Страда-Україна". - К. : Агентство "Україна", 2012. 112 с.
6. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко, Ю., Чепенко О.,

Чуйко О., Швед О., & Янковець В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.

7. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.

8. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / авт. кол. : В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець, О.І. Федоренко та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 60 с.

9. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / Л. Люндквіст, В. Бурлака, В. Шевченко та ін.; під ред. В. Бурлаки. - Київ : ГЕРБ, 2018. 223 с.

10. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

11. Система роботи з профілактики екстремізму та насильства у середовищі учнівської молоді : матеріали регіональної науково-практичної конференції / за заг. ред. А.М. Зубко, Н.І. Чабан; Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. - Херсон : РПО, 2019. 106 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Бурлака В.В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді
URL: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/>

2. «Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів за програмою «ШКОЛА І ПОЛІЦІЯ»
URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17735/1/T_Zhuravel_K_Sergeieva_SPGRM_SP_SR_IL.pdf

3. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.; За заг. ред. Т.П. Цюман . К. : ВПЦ «Експрес» 2010. 328 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/training_modul_abuse_prevention_school.pdf

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Профілактика девіантної поведінки у широкому розумінні являє собою систему загальних та спеціальних заходів на різних рівнях (державному, правовому, громадському, економічному, медичному, педагогічному, соціально-психологічному) соціальної організації.

Профілактична діяльність, яка здійснюється на рівні держави через систему заходів, спрямованих на підвищення якості життя, мінімізацію факторів соціального ризику, створення умов для реалізації принципу

соціальної справедливості, називається соціальною профілактикою. Вона створює той необхідний фон, на якому більш успішно здійснюються всі інші види профілактики: психолого-педагогічна, медична і соціально-педагогічна.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Програми просвітницько-профілактичних занять з учнями які мають ознаки девіантної поведінки

Психологічна робота з девіантними дітьми здійснюється у таких напрямках:

1) Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх - це комплекс заходів, що спрямовані на попередження, подолання або нейтралізацію чинників, які спричиняють появу та розповсюдження різних форм девіантної поведінки дітей. До цих заходів можна віднести лекції, бесіди, виступи на батьківських зборах, педагогічних радах, що спрямовані на підвищення психолого-педагогічної культури батьків та вчителів.

2) Психолого-просвітницька робота, до складу якої входять факультативні курси психології і валеології у навчальних закладах, психологічні тренінги, розвиваючі ігри, правова освіта дітей та підлітків, спрямована на розвиток особистості дитини.

3) Надання психологічних консультацій дітям з девіантною поведінкою, їх батькам та вчителям.

4) Психологічна корекція та реабілітація, яка здійснюється у вигляді індивідуальної та групової психотерапії, створення навколо дитини позитивного педагогічного оточення, налагодження сприятливої атмосфери у сім'ї, колі друзів, знайомих.

Існують різні форми психопрофілактичної роботи, зокрема:

1) Організація соціального середовища передбачає здійснення впливу на соціальні чинники, що детермінують девіації. Вплив може бути спрямовано на суспільство в цілому, сім'ю, соціальну групу (школа, клас) чи на конкретну особистість.

2) Інформування у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури, відеофільмів передбачає реалізацію спроби здійснення впливу на когнітивні процеси особистості з метою актуалізації її вмінь прийняття конструктивних рішень.

3) Активне соціальне навчання життєво необхідним навичкам включає груповий тренінг резистентності (стійкості) до впливу негативного соціуму, тренінг асертивності або афективно-ціннісного навчання, тренінг формування життєвих навичок.

4) Організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці, пов'язана з ефектом заміщення девіацій через формування потреб, стійких інтересів, залучення до різних видів активної, творчої діяльності, наприклад, спорт, мистецтво, пізнання тощо.

5) Організація здорового способу життя передбачає формування уявлень про особистісну відповідальність за здоров'я, гармонію з оточуючим світом та своїм організмом.

6) Активізація особистісних ресурсів пов'язана з можливістю

самовираження, участю у групах спілкування та особистісного росту, що забезпечує активність особистості, формує стійкість до негативних зовнішніх впливів.

7) Мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки використовується у випадку вже сформованої девіантної особистості, спрямована на профілактику рецидивів або їх наслідків.

2. Презентація розроблених здобувачами сценаріїв просвітницько-профілактичних занять для учнів які мають ознаки девіантної поведінки

Здобувачі готують сценарій профілактичного заняття в парах. Презентації напрацювань здійснюється протягом 2 годин. Після презентації здійснюється показ одного-двох занять. Далі, під керівництвом викладача здійснюється обговорення показаного заняття за такою схемою:

1. Структура заняття, збалансованість його компонентів.
2. Особливості презентації заняття.
3. Мета заняття.
4. Завдання заняття.

Після кожного презентованого заняття викладач організовує обговорення позитивних моментів та недоліків. Наприкінці оголошуються результати презентації.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Викладач наголошує на необхідності врахування всіх розглянутих особливостей при розробці та проведенні просвітницько-профілактичних занять.

4. Рекомендована література

Основна:

1. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник : Затверджено МОН України. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2018. 440 с.
2. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В. Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
3. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

Допоміжна:

1. Благута Р.І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти : монографія. Львів : ЛьвДУВС: Край, 2018. 176 с.
2. Вікова психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Центр учб. літ., 2018. 375 с.
3. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.
4. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-

метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.

5. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К. : Вид. Паливода А.В., 2016. 260 с.

6. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: навчально-практ. посіб. / Авт. кол. Бандурка І. О. , Федоренко О. І. , Мілорадова Н.Е, Джагунов Г.В. , . Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2023. 398 с.

7. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко, Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., & Янковець В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.

8. Максимова Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015.

9. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / Н.Ю. Максимова. К. : Либідь, 2016 328 с.

10. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / уклад.: О.О. Євдокімова, В.В. Чумак, Ю.В. Александров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 51 с.

11. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / авт. кол. : В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець, О.І. Федоренко та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 60 с.

12. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / Л. Люндквіст, В. Бурлака, В. Шевченко та ін.; під ред. В. Бурлаки. - Київ : ГЕРБ, 2018. 223 с.

13. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. рекомендації / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

14. Система роботи з профілактики екстремізму та насильства у середовищі учнівської молоді : матеріали регіональної науково-практичної конференції / за заг. ред. А.М. Зубко, Н.І. Чабан; Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. - Херсон : РПО, 2019. 106 с.

15. Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває у конфлікті із законом : метод. посіб. / Є.Б. Павлова, Ю.А. Луценко, М.І. Винник та ін.; Всеукр. Фундація "Захист Прав Дітей"; Держ. департамент України з питань викон. покарань. - К. : Компанія ЛІК, 2017. 56 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Бурлака В.В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді
URL: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/>
2. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів за програмою «ШКОЛА І ПОЛІЦІЯ»
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17735/1/T_Zhuravel_K_Sergeieva_SPGRM_SP_SR_IL.pdf
3. Міжнародний класифікатор хвороб МКХ 10 URL:
<https://www.surgery.org.ua/Documents/Details/aa535505-419d-4d67-a9e7-5c6d4b8f1ced?title=MizhnarodniiKodifikatorKhvorobMkhh10>
4. Офіційний сайт МОЗ URL: <https://moz.gov.ua/>
5. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України URL:
<https://mvs.gov.ua/>
6. Офіційний сайт Міністерства освіт та науки України URL:
<https://mon.gov.ua/ua>
7. Офіційний сайт Національної поліції України URL:
<https://www.npu.gov.ua/>